

แบบฟอร์มข้อเสนอโครงการวิจัย (ส่วนที่ 1)
ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชื่อโครงการ

(ภาษาไทย) : การขับเคลื่อนขบวนการประชาสังคมเพื่อความมั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นและผู้ผลิตรายย่อย

(ภาษาอังกฤษ) : Leveraging Civil Society in Food Security of Locals and Small Holders

คำสำคัญ : ขบวนการประชาสังคม, ความมั่นคงทางอาหาร, ผู้ผลิตรายย่อย

Keywords: Civil Society, Food Security, Small Holders

หัวหน้าโครงการ

ค่านำหน้านาม (นาย / นาง / นางสาว) ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) : บัวพันธ์ พรหมพักพิง

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) : Buapun Prompakping

ตำแหน่งปัจจุบัน (ทางวิชาการ/ราชการ) : รองศาสตราจารย์

สังกัด/หน่วยงาน/ที่อยู่ : ศูนย์ประชาสังคมและการจัดการองค์กรเอกชนสาธารณประโยชน์ (ศปส.)

อาคาร Hs 02 ชั้น 4 ห้อง 2405 – 2406

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

123 หมู่ 16 ถนนมิตรภาพ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น 40002

โทรศัพท์ 0-4320-2353 โทรสาร 0-4320-3433

โทรศัพท์มือถือ 08-9422-9830 E-mail : Buapun@kku.ac.th

หมายเลขบัตรประชาชน 4-4008-00001-59-1

ที่มาของข้อเสนอโครงการวิจัย (ไม่มีผลต่อการประเมินข้อเสนอโครงการ)

- 1. มาจากผู้ใช้ประโยชน์/Stakeholders โดยตรง (โปรดระบุ).....
- 2. มาจากฝ่ายให้ทุน/สำนักประสานงาน.....
- 3. มาจากความสนใจของนักวิจัยเอง.....
- 4. อื่น ๆ (โปรดระบุ).....

เป้าหมายสุดท้ายของโครงการในระยะยาวที่นักวิจัยคาดหวังคืออะไร และคาดว่าจะก่อให้เกิด impact ต่อเศรษฐกิจ/สังคม/ชุมชนและพื้นที่/วงวิชาการที่เกี่ยวข้องอย่างไร (Begin with the end in mind) (ต้องระบุ)*

ผลที่คาดว่าจะได้รับ (IMPACTS)

โครงการวิจัยนี้ เน้นความร่วมมือในจากหลายภาคส่วน เพื่อให้เกิดความรู้ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ (useable knowledge) โดยผู้ใช้ความรู้หลายกลุ่ม โดยมีผู้ผลิตรายย่อยรวมอยู่ในนั้นด้วย ผลที่คาดว่าจะได้และผลกระทบที่เกิดจากโครงการนี้คือ

1. ศักยภาพของประชาสังคม (องค์กร/ โครงการ เครือข่าย ฯลฯ) ได้รับการยกระดับ ประชาสังคม มีความรู้และทักษะที่หลากหลาย แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อจำกัดด้านความรู้และทักษะ โดยเฉพาะเมื่อราว 3 ทศวรรษที่ผ่านมา องค์กรพัฒนาเอกชนประสบปัญหาการสรรหาคนรุ่นใหม่ เข้าไปร่วมงาน ขาดความต่อเนื่องในการสนับสนุนจากแหล่งทุน ทำให้ภาคประชาสังคมไม่มีประสิทธิภาพในการสร้างผลงาน (deliver) และกลายเป็นวงจรของปัญหา การให้การสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพ ภายใต้โครงการนี้ ประชาสังคมจะได้รับการสนับสนุนให้พัฒนาศักยภาพด้านต่าง ๆ คือ ทักษะในการทำงานแบบข้ามสาขา การประสานงาน การออกแบบการวิจัยความมั่นคงด้านอาหารแบบข้ามสาขา ตลอดจนการให้คำแนะนำปรึกษา (mentoring and coaching) ผลกระทบในการยกระดับศักยภาพของประชาสังคม จะส่งผลต่อผลกระทบหรือผลที่จะได้รับด้านอื่น ๆ ที่จะกล่าวต่อไปด้วย

2. นวัตกรรมการประเมินภาวะอาหารท้องถิ่น โครงการย่อยบางโครงการภายใต้โครงการนี้ จะพัฒนาระบบและวิธีการประเมินภาวะอาหารของท้องถิ่น และจะทำให้ได้นวัตกรรมสำหรับการประเมินภาวะอาหาร ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในท้องถิ่นอื่น ๆ ต่อไป นวัตกรรมการประเมินภาวะอาหารนี้ มีความสำคัญทางนโยบาย เพราะการประเมินดังกล่าว จะชี้ถึงปัจจัยขับเคลื่อนด้านต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดแนวโน้มความมั่นคงหรือความไม่มั่นคงด้านอาหาร นวัตกรรมการประเมินภาวะอาหารท้องถิ่น จะประกอบด้วยชุดของตัวชี้วัดที่เป็น “คานงัด” (leverage) หลัก ๆ วิธีการและกระบวนการในการประเมิน ตลอดจนเครื่องมือแบบใหม่ ที่นำเอาเทคโนโลยีดิจิทัล มาประยุกต์ใช้ เพื่อให้ทราบสถานะความมั่นคงด้านอาหารในท้องถิ่น

3. แนวทางและวิธีการการปกป้องแหล่งอาหารและอาหารปลอดภัย ภายใต้โครงการนี้ โครงการย่อย ๆ ที่เข้าร่วมอยู่ในโครงการประกอบด้วย ผู้ผลิตรายย่อย ผู้ถือครองทรัพยากร สำหรับผลิตอาหาร และชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของทรัพยากรส่วนรวม ซึ่งในกระบวนการวิจัยทั้ง 3 ส่วนนี้จะใช้ฐานงานวิจัยเพื่อแสวงหาแนวทางและวิธีการการปกป้องแหล่งอาหารและการสร้างอาหารปลอดภัยในระดับพื้นที่ท้องถิ่นโดยใช้กระบวนการวิจัยและพัฒนาเป็นฐาน

4. ความร่วมมือในการผลิตความรู้และสร้างความมั่นคงด้านอาหาร กระบวนการดำเนินงานของโครงการฯ มุ่งเน้นให้เกิดการทำงานเชื่อมโยงระหว่างภาคี/เครือข่ายในระดับพื้นที่ โดยใช้

กระบวนการวิจัยเป็นฐานในการทำงานเพื่อแสวงหาความรู้เชิงประเด็นร่วมกัน ดังนั้น การเชื่อมโยงและสถานพลังกับภาคี/เครือข่ายในพื้นที่ในระดับต่าง ๆ ได้แก่ ระดับจังหวัด/ท้องถิ่น หรือภาคีการทำงานจากแหล่งต่าง ๆ อาทิ ความร่วมมือระหว่างผู้บริโภคในเมืองและผู้ผลิต สถาบันวิชาการ, สสส., พอช., สช. หรือ สปสช., ฯลฯ รวมทั้งภาคธุรกิจเอกชนที่ต้องการเรียนรู้และพัฒนาพื้นที่ จึงเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งของโครงการฯ ด้วย

5. ข้อเสนอเชิงนโยบายในการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารในระดับท้องถิ่น (และระดับชาติ) ในท้ายที่สุด ผลจากการวิจัยมุ่งจะให้เกิดการนำเสนอและผลักดันแนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารสู่การรับรู้เชิงสาธารณะและเชิงนโยบายทั้งระดับพื้นที่ ระดับจังหวัดและระดับชาติ (ส่วนกลาง) โดยมุ่งให้เกิดการทบทวนความสำคัญของฐานทรัพยากรในฐานะที่เป็นแหล่งผลิตอาหารทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่คนในพื้นที่ จึงควรมีมาตรการในการส่งเสริม สนับสนุนหรือแม้กระทั่งการบังคับใช้ในเรื่องต่าง ๆ ที่จะเกิดความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) (ที่เกี่ยวข้องกับโจทย์วิจัย, ประเด็นวิจัย, input, และ outputs ในระยะต่าง ๆ)

ต้นน้ำ : ผู้ผลิตอาหารรายย่อย, ประชาสังคม, นักวิชาการในสถาบันอุดมศึกษา

กลางน้ำ : องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยราชการส่วนกลางในระดับท้องถิ่น ผู้บริโภคในท้องถิ่น
ธุรกิจค้าปลีกอาหาร

ปลายน้ำ : นักนโยบายสาธารณะ ธุรกิจอาหาร (แปรรูป ค้าปลีก ร้านอาหาร), ผู้บริโภคระยะไกล
ภาคีการพัฒนาในพื้นที่ อาทิ สสส., พอช., สช., สปสช. หรืออื่น ๆ

การทบทวนวรรณกรรม

ก. สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารระดับนานาชาติ

ความตระหนักเรื่องความมั่นคงทางอาหารในต่างประเทศ มีขึ้นมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานแล้ว โดยในระยะแรก ความมั่นคงทางอาหาร เกิดจากความตระหนักของการเพิ่มประชากรของโลก และความเป็นห่วงว่าผลผลิตทางด้านอาหาร จะไม่เพียงพอสำหรับการบริโภค (Malthus, 1978) อย่างไรก็ตาม ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีด้านการเกษตร ได้ทำให้ผลผลิตด้านอาหารเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะการปฏิวัติเขียว (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2551) ปัญหาความมั่นคงทางด้านอาหาร ได้ยกระดับกลายเป็นปัญหาด้านการพัฒนา (การขาดแคลน ความอดอยาก) และในบางช่วงเวลาคความมั่นคงทางด้านอาหารได้กลายเป็นเครื่องมือทางการเมืองของประเทศมหาอำนาจ ในการครอบงำประเทศที่ประสบปัญหาความมั่นคงทางอาหาร (McMichael, P, 2013) ถึงแม้ว่าในปัจจุบัน เทคโนโลยีด้านการเกษตรและด้านอื่น ๆ จะมีความก้าวหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้ง แต่ปัญหาความมั่นคงทางด้านอาหาร ก็ยังคงเป็นปัญหาที่มีความสำคัญและปัญหาในบางด้าน ส่อให้เห็นว่าจะเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น อาทิเช่น 1) การกลายเป็นสินค้าพานิชย์ของพืชอาหาร ได้ทำให้ผู้ผลิตรายย่อย เปลี่ยนแปลงระบบการผลิต โดยหันไปผลิตพืชเงินสด ที่เป็นที่ต้องการของตลาด และเป็น

การเกษตรแบบเชิงเดี่ยว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ได้ทำให้ผู้ผลิตอาหาร ต้องกลายเป็นผู้ที่พึ่งพาอาหารจากตลาด และมีความเสี่ยงในการขาดแคลนอาหาร เนื่องจากการผันแปรของราคาตลาดของพืชผลทางการเกษตร 2) การขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูก และการเปลี่ยนมาใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการทำการเกษตร ได้ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรการเกษตร อย่างเช่นการพลัดหลายของดิน และการเสื่อมคุณภาพของดิน การเสื่อมคุณภาพของน้ำ การเปลี่ยนแปลงระดับของน้ำใต้ดิน และอื่น ๆ การเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตร ทำให้เกิดความไม่ยั่งยืนและมีความเสี่ยงต่อการขาดแคลนอาหารในอนาคต นอกจากนี้ การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรโดยใช้สารเคมี ได้ทำให้เกิดปัญหาความไม่ปลอดภัยของอาหาร 3) การเปลี่ยนแปลงค่านิยมทางด้านอาหาร ได้ส่งผลไปถึงการปรับเปลี่ยนการทำการเกษตรหรือการผลิตอาหาร และทำให้เกิดความไม่สมดุลหรือความไม่เหมาะสมในการได้รับสารอาหาร นำไปสู่การเกิดโรคใหม่ ๆ ที่เกิดจากการบริโภคที่ไม่เหมาะสม อย่างเช่น โรคอ้วน โรคหัวใจ โรคเบาหวาน และอื่น ๆ และ 4) การเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล ดินฟ้าอากาศ อย่างเช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง หรืออื่น ๆ ส่งผลต่อผลผลิตทางการเกษตรและอาหารโดยตรง ซึ่งอาจจะนำไปสู่ปัญหาความไม่เพียงพออาหารหรือความอดอยากได้

หากจะกล่าวโดยรวม ทิศทางของความตระหนักถึงปัญหาความมั่นคงทางอาหารในวงวิชาการนานาชาติ อาจสรุปให้เห็นกระแสหรือทิศทางหลัก ๆ ได้ 3 อย่างคือ **ประการแรก** วงวิชาการนานาชาติ ได้หันมาตระหนักและให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้ผลิตรายย่อย หรือ small holders มากเพิ่มขึ้น ทั้งนี้ส่วนหนึ่งอาจเนื่องมาจากผู้ผลิตรายย่อย ยังมีจำนวนมหาศาลในภาคเกษตรของโลก และนอกจากนั้น ผู้ผลิตรายย่อยเหล่านี้ จะมีบทบาทที่สำคัญในการบำรุงรักษา ปกป้องทรัพยากรการเกษตร ให้มีความยั่งยืน **ประการที่สอง** วงวิชาการได้ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การขนส่ง การแปรรูป การเก็บรักษา และการกระจายอาหาร เทคโนโลยีเหล่านี้ อาจจะทำให้ระบบ “ฟาร์ม” แบบดั้งเดิม ที่มีขนาดใหญ่ ใช้เทคโนโลยีเครื่องจักรกล ประสบปัญหา (disrupt) ในขณะที่เทคโนโลยีชีวภาพและเทคโนโลยีดิจิทัล ได้เริ่มปรากฏตัวเข้ามามีบทบาทมากขึ้น เทคโนโลยีเหล่านี้ อาจจะทำให้เปิดโอกาสให้ผู้ผลิตรายย่อย มีทางเลือกและมีโอกาสที่จะอยู่รอดมากขึ้น **ประการที่สาม** การทำความเข้าใจและการแก้ปัญหาความมั่นคงทางอาหาร ไม่อาจจะใช้ความชำนาญเฉพาะสาขา (อย่างเช่นที่ผ่านมา การมุ่งเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเพียงอย่างเดียว แม้จะได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น ก็มีปัญหาอีกหลายอย่างติดตามมา) ปัญหาความมั่นคงทางอาหาร มีสาเหตุมาจากหลากหลายแหล่ง และเกี่ยวข้องกับผู้คนหลายกลุ่ม ดังนั้นการวิเคราะห์ปัญหาหรือการแสวงหาทางออก จึงต้องอาศัยความรู้แบบข้ามสาขา หรือพัฒนศาสตร์ มองปัญหานี้เป็น “ระบบอาหาร” (food system) ปัญหาดังกล่าวนี้ ไม่ใช่ปัญหาเทคนิคทางการเกษตร หรือปัญหาการจัดการผลผลิตหรือการตลาดเท่านั้น แต่มีความเกี่ยวข้องกันเป็นระบบ ซึ่งนโยบายสาธารณะด้านความมั่นคงทางอาหาร จะต้องตระหนักถึงข้อนี้

ข. การทบทวนการศึกษาวิจัยความมั่นคงทางอาหารในประเทศไทย

กล่าวโดยรวม ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีผลผลิตอาหารส่วนเกิน (surplus) และโอกาสที่จะเกิดความอดอยาก ไม่ว่าจะเนื่องมาจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ หรือภัยสงครามมีน้อย อย่างไรก็ตาม ความอุดมสมบูรณ์และผลผลิตของอาหารที่มีส่วนเกิน ก็ไม่ได้เป็นหลักประกันว่า ประเทศไทยจะไม่ประสบปัญหาความมั่นคงทางอาหาร เมื่อพิจารณา ทบทวนงานวิจัยที่ผ่านมา แรงขับเคลื่อน (drivers) ที่นำไปสู่ปัญหาความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทย (และภาคอีสาน) มากจากแหล่งต่าง ๆ ดังนี้

ประการแรก นโยบายการพัฒนาประเทศ ได้จัดลำดับความสำคัญ หรือวางตำแหน่งของการผลิตทางการเกษตรไว้ในระดับต่ำหรือไม่สอดคล้องเหมาะสม นโยบายโดยทั่วไปได้ให้ความสำคัญกับการกระตุ้นให้ภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ ขยายตัวเติบโตไปข้างหน้า ในขณะที่ภาคผลิตทางการเกษตร มีบทบาทเพียงให้เศรษฐกิจสมัยใหม่ขยายตัวเติบโตไปได้ นโยบายต่าง ๆ ที่กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบันหลายอย่าง ก็ไม่ได้สอดคล้อง หรืออาจจะขยายปัญหาความมั่นคงทางอาหารในอนาคต อย่างเช่น นโยบายเกษตรแปลงใหญ่ นโยบายอ้อยและน้ำตาล นโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษ หรือนโยบายการส่งเสริมพืชอุตสาหกรรม (ได้แก่ ยางพารา อ้อยโรงงานและปาล์มน้ำมัน) ที่ได้ขยายไปยังจังหวัดต่าง ๆ ในภูมิภาคอีสาน ยกตัวอย่างเช่น จังหวัดหนองคายและบึงกาฬ มีความเสี่ยงสูงที่ครัวเรือนเกษตรกรจะไม่สามารถพึ่งตนเองด้านความมั่นคงทางอาหาร (ข้าว) ในระยะยาวในอนาคตได้ (สวितรี มีจ้อย, 2557)

ประการที่สอง การผลิตภาคเกษตรและการผลิตอาหาร ยังคงอยู่ในมือของผู้ผลิตรายย่อยเป็นหลัก และสืบเนื่องมาจากปัจจัยขับเคลื่อนด้านนโยบาย ได้ทำให้ความไม่เท่าเทียมทางสังคม ที่เกิดหรือขยายตัวเป็นวงกว้างเพิ่มขึ้นในช่วงประมาณห้าทศวรรษที่ผ่านมา เป็นความไม่เท่าเทียมระหว่างภาคเกษตร (ที่มีผู้ผลิตรายย่อยเป็นหลัก) และภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ ในปัจจุบัน ผู้ผลิตรายย่อยเผชิญกับความท้าทายหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนโครงสร้างอายุของประชากรผู้ทำงานในภาคเกษตร ที่คนรุ่นใหม่ไม่สนใจทำการเกษตร (เพราะผลตอบแทนน้อย งานหนัก ไม่มีเกียรติ ไม่มีศักดิ์ศรี) ส่งผลให้เกิดการลดลงของผู้ผลิตรายย่อยในภาคการผลิตของท้องถิ่น พร้อม ๆ กับการลดลงของพื้นที่ ที่ใช้สำหรับการผลิตพืชอาหาร ที่สวนทางกับพื้นที่ในการขยายตัวของตัวเมืองและภาคอุตสาหกรรมที่ขยายตัวมากขึ้นอย่างรวดเร็ว (ก้อง เค็มกระโทก และคณะ, 2559) ในขณะที่ภารกิจหลัก ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร ยังคงอยู่บนบ่าของผู้ผลิตรายย่อย ประเด็นความท้าทายจึงอยู่ที่ว่า ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องอื่น ๆ จะเข้ามาแบกรับภาระร่วมกับผู้ผลิตรายย่อย อย่างเช่น ราคาผลผลิตอาหาร ที่ควรสะท้อนถึงความพยายาม (แรงงาน) ของผู้ผลิตในการผลิตอาหารที่ปลอดภัย และการบำรุงรักษาให้ทรัพยากรการเกษตร ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในมือของเกษตรกร มีความยั่งยืน สามารถรองรับการผลิตอาหารได้ในระยะยาว ได้อย่างไร ดังนั้น ประเด็นเรื่องความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืนจึงไม่ควรเป็นบทบาทของผู้ผลิตรายย่อยเพียงฝ่ายเดียว ทั้งที่ควรขับเคลื่อนให้เป็นประเด็นในเชิงนโยบายสาธารณะท้องถิ่นที่ทุกภาคส่วน (วิระศักดิ์ จุลดาลัย และคณะ, 2556) โดยเฉพาะภาคท้องถิ่นอย่างเทศบาลตำบลหรือองค์การบริหารส่วนตำบลที่ควรเข้ามาช่วยออกแบบ

นโยบายสาธารณะเพื่อส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชน/ท้องถิ่น (ธีรพงษ์ บัวหล้า, 2558) เพื่อแบกรับภาระนี้ร่วมกับผู้ผลิตรายย่อยด้วยกัน

ประการที่สาม ทรัพยากรทางการเกษตร ที่เผชิญปัญหาในแง่ความเสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากการใช้งานอย่างหนัก อาทิ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดินจากการใช้ปุ๋ยหรือสารเคมีในดิน การนำเทคโนโลยีขนาดใหญ่เข้ามาในแปลงเกษตร หรือการนำพืชเศรษฐกิจบางประเภทที่ส่งผลต่อระบบนิเวศเกษตรนั้น ๆ เข้าในพื้นที่ (ภาสกร ธรรมโชติ และบุญฤทธิ์ ชูประดิษฐ์, ม.ป.ป.) นอกจากนี้ปัญหาการแบ่งปันและการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างภาคการเกษตรและภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ งานวิจัยที่ผ่านมาส่วนหนึ่งได้ทู่มเทไปกับการค้นคว้าในเรื่องนี้จำนวนมาก โดยเฉพาะการมองว่า การเปลี่ยนรูปแบบการผลิตทางการเกษตรของครัวเรือนรายย่อย (จากการผลิตแบบเดิม มาเป็นการผลิตแบบใหม่) นอกจากจะทำให้การพึ่งพาตนเองในการผลิตอาหารของผู้ผลิตรายย่อยถูกทำลายแล้ว ยังทำให้ทรัพยากรการเกษตร ทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ เสื่อมโทรมและขาดความอุดมสมบูรณ์ลงไปด้วย (เจตน์สฤกษ์ สงขพันธ์ และคณะ, 2559) การเสื่อมโทรมของทรัพยากรเหล่านี้ ย่อมเป็นความเสี่ยงของความมั่นคงทางอาหารในอนาคต

ประการที่สี่ ปัจจัยขับเคลื่อนทางด้านเทคโนโลยี ถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรและอาหาร ซึ่งรวมไปถึงเทคโนโลยีการผลิต การเก็บเกี่ยว การเก็บรักษา การแปรรูป การคมนาคมขนส่งและอื่น ๆ ส่วนหนึ่งมาจากการที่ภาคเกษตรกรรมมีการใช้พืชพันธุ์ใหม่ที่มีการเพาะปลูกในแปลงขนาดใหญ่และมีรูปแบบการผลิตที่แตกต่างกันออกไป ทำให้เกิดการผลิตและการใช้เทคโนโลยีและเครื่องจักรกลการเกษตรเหล่านี้มากขึ้นตั้งแต่ปี 2510 เป็นต้นมา (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และสุริยนต์ ธีฎกิจจานุกิจ, 2548) นอกจากนี้ยังมีการศึกษาวิจัยอย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม เทคโนโลยีด้านการเกษตร ก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

ประการสุดท้าย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในวงกว้าง ก็เป็นปัจจัยขับเคลื่อนให้เกิดปัญหาความมั่นคงทางอาหารโดยตรง อย่างเช่น การกลายเป็นเมือง หรือการเปลี่ยนแปลงรสนิยมของผู้บริโภค เป็นต้น ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่าง ๆ ที่หลากหลายออกไป

ค. การตอบสนองต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร

เมื่อกกล่าวโดยรวม แม้ว่าการเกษตรจะจัดอยู่ในลำดับความสำคัญที่ต่ำในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติ แต่การแสวงหาแนวทางและมาตรการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาและทำให้เกิดความมั่นคงทางอาหารก็มีการดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง ในระยะแรก ความพยายามที่ชัดเจนในการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร คือ การปฏิวัติเขียว (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2551) โดยแนวคิดนี้มองว่า การเพิ่มผลผลิตด้านอาหาร สามารถบรรลุได้ด้วยการอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยเฉพาะการใช้พันธุ์พืชที่ให้ผลผลิตสูง (High Yielding Varieties – HYVs) อย่างไรก็ตาม ในระยะหลังแนวคิดเรื่องการปฏิวัติเขียว ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์หลายด้าน โดยเฉพาะการใช้พันธุ์พืชที่ให้ผลผลิตสูงแต่มักจะควบคู่ไปกับเทคโนโลยีสมัยใหม่

ที่มีต้นทุนสูงตามมาด้วยเช่นกัน อย่างเช่น การควบคุมน้ำ หรือการสร้างระบบชลประทาน การใช้ปัจจัยการผลิตที่เป็นสารเคมี ในการทำการเกษตร ก็ได้ทำให้แนวทางการเกษตรเปลี่ยนแปลงไป สิ่งมีชีวิตหลายอย่างในดินและในสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ถูกทำลาย เกิดความไม่สมดุล นำไปสู่ต้นทุนในการผลิตที่เพิ่มขึ้น และที่สำคัญ คือ การปนเปื้อนของสารเคมีในผลผลิตอาหารโดยตรง หรือการปนเปื้อนอยู่ในสิ่งแวดล้อม อย่างเช่นในน้ำ ล้วนแต่เป็นอันตรายต่อมนุษย์โดยตรง

ในระยะหลัง การตอบสนองต่อปัญหาความมั่นคงทางอาหาร มุ่งไปที่ผู้ผลิตรายย่อย โดยพยายามที่จะ “เปลี่ยนระบบการผลิต” ของผู้ผลิตรายย่อย ให้มี “อำนาจอิสระ” (sovereignty) ในการควบคุมการผลิตอาหาร ได้ผลผลิตที่มีความปลอดภัย นอกจากนี้การผลิตของผู้ผลิตรายย่อย ยังต้องคำนึงถึงความยั่งยืนของทรัพยากรทางการเกษตร ตลอดจนการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของผู้ผลิตรายย่อย ให้มีมาตรฐานการครองชีพที่ดีขึ้น ซึ่งในประเด็นหลัง อาจจะมี ความขัดแย้งกับประเด็นก่อน ๆ กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของผู้ผลิตรายย่อย ให้มีผลผลิตอาหารที่ปลอดภัย รักษาสิ่งแวดล้อม ต้องใช้แรงงานที่เข้มข้น เป็นงานหนักขึ้น ในขณะที่ผลตอบแทนก็ไม่มากนัก นักวิชาการบางกลุ่มมองว่า การทำให้เกษตรกรกลับไปสู่วิธีการผลิตแบบดั้งเดิม เป็นการผลักภาวะในเรื่องความมั่นคงทางอาหารไปให้เกษตรกรเพียงฝ่ายเดียว และทำให้เกษตรกรมี “ความยากจนอย่างยั่งยืน”

สำหรับโครงการนี้ จะ “เปิดประตู” (approach) เข้าไปสู่ประเด็นความมั่นคงทางด้านอาหาร จากพื้นฐานทางสังคมศาสตร์ เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางแล้วว่า ความรู้คืออำนาจ กล่าวอีกแง่หนึ่งคือโครงการนี้มองว่า ความรู้เป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่จะนำไปสู่ความมั่นคงทางด้านอาหาร อย่างไรก็ตาม คำว่า “ความรู้” ก็ไม่ได้มีความหมายจำกัดอยู่เพียง “ข้อมูลข่าวสารที่ได้รับการจัดระบบ” เท่านั้น ความรู้สามารถทำให้เกิดการกระทำ และในขณะเดียวกัน ความรู้ก็เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการหลีกเลี่ยงการกระทำได้ด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้น โครงการนี้ จะไม่พิจารณาเพียงแค่เรื่อง การรวบรวมข้อมูลข่าวสารและการจัดระบบ (อย่างเป็นวิทยาศาสตร์) และการส่งสารหรือความรู้ไปเป้าหมายเท่านั้น แต่จะพิจารณาและให้ความสำคัญต่อ “ผู้ผลิตความรู้ด้วย” ซึ่งความรู้ดังกล่าวก็ต้องเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการผลิตร่วมกันหรือในโครงการนี้จะใช้คำว่า ความรู้ที่สร้างโดยความร่วมมือ หรือ co-production of knowledge

การวิจัยโดยใช้แนวคิดในเรื่องความร่วมมือในการสร้างความรู้ (co-production of knowledge) มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วเมื่อไม่นานมานี้ ในวงการนโยบายและวงวิชาการนานาชาติ การวิจัยแนวนี้ มีแรงผลักดันมาจากความจำเป็นในการเชื่อมโยงหรือความร่วมมือระหว่างนักวิจัยและนักปฏิบัติ (practitioners นักนโยบาย) เพื่อสร้างความรู้ที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ และผลผลิตหรือผลลัพธ์ของการวิจัยเป็นรูปธรรม จับต้องได้ (Howarth and Monasterolo 2017; Kirchoff et al. 2013; Lemos and Morehouse 2005; Lemos et al. 2012; Reed et al. 2014; Roux et al. 2010; Walter et al. 2007) อย่างไรก็ตาม โครงการวิจัยแบบนี้ ก็ประสบปัญหาความท้าทาย โดยเฉพาะปัญหาความสลับซับซ้อน หรือความยุ่งยากในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนหลายกลุ่มที่เข้าร่วมในการวิจัย และการวิจัยแบบ

ข้ามสาขา ที่แต่ละกลุ่มที่เข้ามาทำงานร่วมกันในโครงการ นอกจากนี้ แต่ละฝ่ายก็มี “ค่านิยม” (สิ่งที่มองว่ามีคุณค่า เป้าหมายสูงสุด หรือสิ่งที่ต้องการบรรลุ) ที่อาจจะไม่สอดคล้องกัน และนอกจากนั้นแต่ละฝ่าย ก็คุ้นเคยและเชื่อมั่นในทฤษฎีและระเบียบวิธีในสาขาของตนเอง ไม่ค่อยเชื่อมั่น หรือบางครั้งปฏิเสธความคิดนอกสาขา ความท้าทายดังกล่าวนี้ จำเป็นที่ต้องเผชิญและก้าวข้ามให้ได้ เพื่อให้ผลของการวิจัยสามารถตอบสนองต่อความไม่มั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นและสามารถใช้ประโยชน์ มีวิธีการแก้ปัญหา และกลุ่มเป้าหมายได้รับประโยชน์โดยตรง

ผลงานวิจัย/ตัวชี้วัด/สิ่งที่คาดว่าจะส่งมอบต่อ สกว. (นอกเหนือจากรายงานผลการวิจัย) (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- 1. ความรู้/สิทธิบัตร/อนุสิทธิบัตร/สิ่งตีพิมพ์/ Website
- 2. เอกสารวิชาการ/บทความ/แผ่นพับ/หนังสือ
- 3. ผลิตภัณฑ์ (Products)/ เทคโนโลยี และ/หรือกระบวนการ (Processes)
- 4. อื่น ๆ (เช่น จัดอบรม สัมมนา ประชุมวิชาการ นิทรรศการ ฯลฯ)
- 5. การพัฒนาบุคลากรด้านการวิจัย (นักวิจัย บัณฑิตศึกษา เกษตรกร อื่นๆ)
- 6. แปลงสาริต

ผู้ที่ท่านคาดว่าจะใช้ประโยชน์จากงานวิจัยนี้/ที่ไหน/ใช้อย่างไร/ เกิดผลเช่นใด (Outcomes..

(ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- 1. ภาครัฐ (โปรดระบุชื่อคร่าว ๆ) กรมส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการเกษตร กรมการพัฒนาชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับผู้ผลิตอาหารรายย่อย
- 2. ภาคเอกชน (โปรดระบุชื่อ หรือกลุ่ม sector คร่าว ๆ) ผู้ประกอบการขายอาหารสดปลอดภัย
- 3. กลุ่มคน/กลุ่มอาชีพ (โปรดระบุ) ผู้ผลิตรายย่อย ผู้ทำงานองค์กรพัฒนาเอกชนที่ส่งเสริมผู้ผลิตรายย่อย
- 4. อื่น ๆ ผู้บริโภคอาหารทั่วไป

การเปลี่ยนแปลงที่คาดว่าจะเกิดขึ้นภายหลังจากงานวิจัยเสร็จสิ้น หรือเมื่อผลงานวิจัยถูกนำไปใช้
(ข้อนี้จำเป็นต้องระบุ)*

ก่อนวิจัย (ข้อมูลที่ปรากฏจริง)	หลังวิจัย (ใน proposal ใช้ข้อมูลคาดการณ์)
<p>ประชาสังคมมีความรู้และทักษะที่หลากหลาย แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อจำกัดเรื่องการแสวงหาคนทำงานรุ่นใหม่และข้อจำกัดด้านความรู้และทักษะเฉพาะในบางเรื่อง อาทิ ทักษะการทำงานแบบข้ามสาขา การประสานงาน การออกแบบการวิจัยแบบข้ามสาขา การให้คำแนะนำปรึกษา (mentoring and coaching) เป็นต้น</p>	<p>ศักยภาพของภาคประชาสังคมในพื้นที่วิจัย (บุคคล/องค์กร/ โครงการ เครือข่าย ฯลฯ) ได้รับการยกระดับ (CSOs capacity built) เฉพาะด้านที่จำเป็นและสำคัญสำหรับกระบวนการทำงานวิจัยและงานอื่น ๆ</p>
<p>ระบบ/เครื่องมือเพื่อการประเมินภาวะอาหารในท้องถิ่น (Food assessment) ยังไม่ได้มีหรือเกิดขึ้นชัดเจน มีเพียงการประเมินโดยการสังเกตอย่างง่ายและการสื่อสารกันภายในกลุ่ม/ชุมชนเท่านั้น</p>	<p>เกิดนวัตกรรมการประเมินภาวะอาหารท้องถิ่น (Food assessment innovations) ซึ่งจะชี้ให้เห็นถึงปัจจัยขับเคลื่อนด้านต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดแนวโน้มต่อความมั่นคงหรือความไม่มั่นคงด้านอาหาร และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในท้องถิ่นอื่น ๆ ต่อไปเพื่อให้ทราบสถานะความมั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นได้</p>
<p>การปกป้องแหล่งอาหารและระบบการผลิตอาหารปลอดภัยในท้องถิ่นยังไม่ได้มีแนวทางที่ชัดเจน อาจมีเพียงบางท้องถิ่นที่ใช้ระบบคุณค่าและภูมิปัญญามาใช้ในการปกป้องคุ้มครองเท่านั้น</p>	<p>ได้แนวทางและวิธีการการปกป้องแหล่งอาหารและอาหารปลอดภัย (Food safety and food availability enhanced) โดยใช้งานวิจัยท้องถิ่นเป็นฐาน</p>
<p>การทำงานพัฒนาในชุมชน/ท้องถิ่นมีหลายองค์กรหลายหน่วยงานที่ทำงานเฉพาะด้านตามภารกิจขององค์กรนั้น ๆ เป็นหลัก มีเพียงภาคีบางส่วนที่เชื่อมโยงกลไกความร่วมมือในการทำงานในลักษณะการบูรณาการร่วมกัน หากเกิดการประสานการทำงานระหว่างภาคีจะส่งผลต่อประสิทธิภาพของงานพัฒนามากยิ่งขึ้น</p>	<p>เกิดกลไกความร่วมมือในการสร้างความมั่นคงด้านอาหารในพื้นที่ (Platforms) โดยกระบวนการดำเนินงานของโครงการฯ มุ่งเน้นให้เกิดการทำงานเชื่อมโยงระหว่างภาคี/เครือข่ายในระดับพื้นที่ โดยใช้กระบวนการวิจัยเป็นฐานในการทำงานเพื่อแสวงหาความรู้เชิงประเด็นร่วมกัน</p>
<p>ผลการวิจัยประเด็นความมั่นคงทางอาหารมีการนำเสนอและผลักดันสู่การรับรู้เชิงสาธารณะและเชิงนโยบายอยู่เป็นระยะ เพื่อมุ่งให้เกิดการทบทวนความสำคัญของฐาน</p>	<p>ได้ข้อเสนอเชิงนโยบายในการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารในระดับพื้นที่ ระดับท้องถิ่นและระดับชาติ (Policy advocacy) จากนวัตกรรมวิจัยของโครงการฯ เพื่อเป็น</p>

ก่อนวิจัย (ข้อมูลที่ปรากฏจริง)	หลังวิจัย (ใน proposal ใช้ข้อมูลคาดการณ์)
ทรัพยากรในฐานะที่เป็นแหล่งผลิตอาหารทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่คนในพื้นที่ แต่กระบวนการอาจยังไม่สามารถเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายที่จะมีพลังผลักดันสู่การปฏิบัติการจริงในระดับพื้นที่ได้ชัดเจน	มาตรการในการส่งเสริม สนับสนุนหรือการบังคับใช้ใน เรื่องต่าง ๆ ที่จะเกิดความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ท้องถิ่น

(*สกว. จะเก็บข้อมูลนี้อีกครั้งเมื่อสิ้นสุดโครงการวิจัย ทั้งนี้ เพื่อต้องการทราบถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเมื่อมีงานวิจัยเข้าไป*)

ผลจากโครงการนี้สอดคล้องกับการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ด้านใด

- ✓ 1. ด้านนโยบาย
- 2. ด้านสาธารณะ
- 3. ด้านพาณิชย์
- ✓ 4. ด้านชุมชนและพื้นที่
- ✓ 5. ด้านวิชาการ

แผนการผลักดันผลงานวิจัยสู่การใช้ประโยชน์

การผลิตอาหารของผู้ผลิตรายย่อย เป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ใน ห่วงโซ่อุปทาน ภายหลังจากงานวิจัย สามารถนำเอาข้อค้นพบต่าง ๆ ไปผลักดันให้เกิดการปรับปรุงห่วงโซ่อุปทาน ที่เกี่ยวข้องกับผู้ผลิตอาหารรายย่อย โดยอาจจะหาวิธีการใช้ประโยชน์จากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้ห่วงโซ่อุปทานให้ผู้ผลิตรายย่อยได้รับผลตอบแทนจากการผลิตอาหารที่ดีขึ้น นอกจากนี้ อาจจะมีการเชื่อมโยงการผลิตอาหารรายย่อยกับตลาดการบริโภคในภาคเมือง ที่มีการขยายตัวเติบโตตลอด โดยเฉพาะตลาดอาหารเพื่อสุขภาพ หรืออาจจะเชื่อมโยงไปถึงนโยบายการทำให้ประเทศไทย เป็นครัวโลก หรือเป็นมหาอำนาจทางด้านอาหาร รวมไปถึงส่งเสริมให้เกิดการยกระดับของผู้ผลิตรายย่อย ขึ้นมาเป็นผู้ประกอบการทางธุรกิจ ที่สนับสนุนให้เกิดการผลิตที่มีความมั่นคงทางอาหาร หรืออาจจะส่งเสริมให้เกิดวิสาหกิจเพื่อสังคม (Social Enterprises) เข้ามาส่งเสริมธุรกิจการผลิตอาหารในกลุ่มผู้ผลิตรายย่อย

ผู้ร่วมโครงการ (ถ้ามี)

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) : นายอนุวัฒน์ พลทิพย์

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) : Mr.Anuwat Pontip

ตำแหน่ง (ทางวิชาการ/ราชการ) : อาจารย์

สังกัด/หน่วยงาน : สาขาวิชาพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม

คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม

ที่อยู่ : 167 หมู่ 8 บ้านเนินสะอาด ตำบลนาราชควาย
อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม 48000
โทรศัพท์ 0-4258-7100 โทรสาร 0-4258-7100
โทรศัพท์มือถือ 08-2101-1586 E-mail: ae_cdkku@hotmail.com

ที่ปรึกษาโครงการ (ถ้ามี)

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) :

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) :

ตำแหน่ง (ทางวิชาการ/ราชการ) :

สังกัด/หน่วยงาน

ที่อยู่ :

โทรศัพท์

โทรสาร

โทรศัพท์มือถือ

E-mail :

ผู้มีอำนาจลงนามในสัญญา (เช่น อธิการบดี หรือ รองอธิการบดี)

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) : นายกิตติชัย ไตรรัตน์ศิริชัย

ตำแหน่ง (ทางวิชาการ/ราชการ) : รองศาสตราจารย์ / อธิการบดี

สังกัด/หน่วยงาน สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ที่อยู่ : 123 หมู่ 16 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

งบประมาณที่เสนอขอ บาท

ระยะเวลาดำเนินงาน เดือน

ลงนาม

ผู้เสนอโครงการ

(.....)

ผู้รับข้อเสนอโครงการ

วันที่

เอกสารอ้างอิง (ส่วนที่ 1)

ภาษาไทย

- ก้อง เค็มกระโทก และคณะ. (2559). การพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความเสี่ยง
โทรมของฐานทรัพยากรเกษตรและที่ดินเพื่อการผลิตทางการเกษตรอย่างยั่งยืน ในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. {ฉบับอิเล็กทรอนิกส์}.
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). กรุงเทพฯ.
- เจตน์สุภะสิทธิ์ สังข์พันธ์ และคณะ. (2559). แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนเพื่อให้เกิดความ
มั่นคงทางอาหารของชุมชนภายใต้วิถีโหนด-นา-เลในคาบสมุทรสทิงพระ. ชุดโครงการ การ
วิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่ภาคใต้ตอนกลาง. ร่างรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. {ฉบับ
อิเล็กทรอนิกส์}. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). กรุงเทพฯ.
- ธีรพงษ์ บัวหล้ม้า. (2558). บทบาทของเทศบาลในการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชนปการผู้มี
รายได้น้อย กรณีศึกษา ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย. สำนักงานคณะกรรมการ
การอุดมศึกษา และมหาวิทยาลัยบูรพา. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. {ฉบับอิเล็กทรอนิกส์}.
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.). กรุงเทพฯ.
- ภาสกร ธรรมโชติ และ บุญฤทธิ ชูประดิษฐ์. (ม.ป.ป.). สถานการณ์ความมั่นคงอาหารของชุมชน
เกษตรกรผู้ปลูกปาล์มน้ำมัน จังหวัดสุราษฎร์ธานี. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. {ฉบับ
อิเล็กทรอนิกส์}. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). กรุงเทพฯ.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และสุรียนต์ ธนกิจจานุกิจ. (2548). จากปฏิวัติเขียวสู่พันธูิศวกรรมประโชชน์และ
ผลกระทบต่อประเทศไทย. ชุดโครงการนวัตกรรมตะวันตกที่มีผลกระทบต่อภาคเกษตรกรรม
ไทย. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. {ฉบับอิเล็กทรอนิกส์}. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.). กรุงเทพฯ.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และคณะ. (2551). จากปฏิวัติเขียวสู่พันธูิศวกรรม : บทเรียนสำหรับอนาคต
เกษตรกรรมไทย.(พิมพ์ครั้งที่ 2). นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี (Biothai).
- วีระศักดิ์ จุลดาลัย และคณะ. (2556). การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย
สาธารณะและแผนยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงอาหารระดับชุมชนขององค์การบริหาร
ส่วนตำบลสามผง อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. {ฉบับ
อิเล็กทรอนิกส์}. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.). กรุงเทพฯ.
- สาวิตร มีजू. (2557). ความเสี่ยงของการพึ่งตนเองด้านอาหารภายใต้การขยายตัวของพืช
อุตสาหกรรม. เครือข่ายวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ภาคเหนือตอนบน (ABC-UN). รายงานการวิจัย
ฉบับสมบูรณ์. {ฉบับอิเล็กทรอนิกส์}. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). กรุงเทพฯ.

ภาษาต่างประเทศ

- Howarth, C., and Monasterolo, I., (2017). Opportunities for knowledge co-production across the energy-food-water nexus: making interdisciplinary approaches work for better climate decision making. *Environ. Sci. Policy*, 75, 103–110
- Kirchhoff, C.J., Lemos, M.C., Engle, N.L., (2013). What influences climate information use in water management? The role of boundary organizations and governance regimes in Brazil and the US. *Environ. Sci. Policy* 26, 6–18.
- Lemos, M. C. and Morehouse, B. (2005). The Co-Production of Science and Policy in Integrated Climate Assessments. *Global Environmental Change*. 15(1):57-68
- Lemos, M. C; Kirchhoff, C.J; Ramprasad, V. (2012). Narrowing the Climate Information Usability Gap. *Nature Climate Change*. 2(11).
- Malthus. (1978). *An Essay on the Principle of Population*. [Electronic version]. Foundations of Classical Genetics. London.
- McMichael, P. (2013). *Food Regimes and Agrarian Questions*. Fernwood Publishing.

แบบฟอร์มข้อเสนอโครงการ (ส่วนที่ 2)
ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

1. ชื่อโครงการ:

การขับเคลื่อนขบวนการประชาสังคมเพื่อความมั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นและผู้ผลิตรายย่อย
Leveraging Civil Society in Food Security of Locals and Small Holders

หัวหน้าโครงการ: รศ.ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง

2. ที่มาและความสำคัญ/หลักการและเหตุผล

ความมั่นคงทางด้านอาหาร เป็นประเด็นที่ได้เข้าไปอยู่ในนโยบายและในวงวิชาการมากขึ้น ในคำประกาศเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติ (Sustainable Development Goals) ความมั่นคงทางด้านอาหาร มีปรากฏอยู่ในเป้าหมายที่สอง คือการหยุดยั้งความหิวโหยของประชากร (Zero Hunger) ภายใต้เป้าหมายดังกล่าวนี้ มีเป้าหมายย่อยที่สำคัญคือ 1) ภายในปี ค.ศ. 2030 ความอดอยากหิวโหย โดยเฉพาะในกลุ่มประชากรเปราะบาง คนยากจน และทารก จะต้องสิ้นสุดลง และกลุ่มคนเหล่านี้จะต้องสามารถเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัย มีโภชนาการ และมีความเพียงพอ 2) ภายในปี ค.ศ. 2030 ผลิตภาพทางการเกษตรและรายได้ของผู้ผลิตรายย่อยผู้ผลิตอาหาร จะต้องเพิ่มขึ้นสองเท่า 3) ภายในปี ค.ศ. 2030 ระบบการผลิตอาหารจะต้องมีความยั่งยืน เกื้อหนุนให้เกิดความยั่งยืนของระบบนิเวศ และมีความเข้มแข็ง ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ 4) ภายในปี ค.ศ. 2020 จะต้องมีการดำเนินการที่ธำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางพันธุกรรมของเมล็ดพันธุ์ พืชที่เพาะปลูก และสัตว์เลี้ยงตลอดไปจนถึงพืชพันธุ์สัตว์ป่า 5) จะต้องมีความร่วมมือเมื่อนานาชาติ ในการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานของชนบท การวิจัยด้านการเกษตร การส่งเสริมการเกษตร การพัฒนาเทคโนโลยี และการสร้างธนาคารพันธุกรรมของประเทศกำลังพัฒนา เพื่อสร้างความเข้มแข็งในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ตลอดไปจนถึงการปรับแก้และการป้องกันการจำกัดหรือการกีดกันการค้าทางการเกษตรโดยประเทศที่พัฒนาแล้ว 6) จะต้องมีการมาตรการที่เหมาะสมเกี่ยวกับสินค้าอาหาร และตลาดอาหาร อำนวยให้เกิดการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับอาหาร รวมถึงข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับสำรองอาหาร เพื่อช่วยลดหรือจำกัดความผันแปรของราคาอาหารอย่างสุดขีด นอกจากนี้เป้าหมายหลักดังกล่าวนี้แล้ว ความมั่นคงทางด้านอาหาร ยังเกี่ยวข้องกับเป้าหมายอื่น ๆ ใน SDGs อย่างเช่น เป้าหมายที่ 1 เรื่องการขจัดความยากจน เป้าหมายที่ 3 เรื่องการมีสุขภาพที่ดี และมีความอยู่ดีมีสุข เป็นต้น

สำหรับประเทศไทย กล่าวได้ว่าเป็นประเทศที่ความมั่นคงด้านอาหาร เกี่ยวข้องกับการเกษตรอย่างไม่อาจแยกจากกัน ลินด์ซีย์ ฟาลวีย์ (2548) ได้ชี้ให้เห็นลักษณะเด่นที่สำคัญของการเกษตรของไทย ที่เชื่อมโยงไปถึงเรื่องความมั่นคงอาหารและการพัฒนาประเทศโดยรวม อย่างเช่น ประเทศไทยเป็นผู้ส่งออก

ข้าวที่ใหญ่ที่สุดของโลก รวมทั้งเป็นผู้ส่งออกสินค้าอาหารรายใหญ่ประเภทอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากข้าวด้วย เมื่อนับรวมผลผลิตทางการเกษตรทั้งหมดของประเทศไทย พบว่า สามารถเลี้ยงดูประชากรได้ถึง 250 ล้านคน ประเทศไทยเป็นผู้ส่งออกเนื้อไก่ที่ใหญ่ที่สุดในภูมิภาค โดยตลาดส่งออกที่สำคัญคือญี่ปุ่น บริษัทเจริญโภคภัณฑ์ เป็นกลุ่มบริษัทข้ามชาติของไทยที่ใหญ่ที่สุดในภูมิภาคอาเซียน ทำธุรกิจด้านการเกษตร และติดอันดับหนึ่งในสิบของบริษัทที่ใหญ่ที่สุดของโลก การเกษตรเป็นแหล่งยังชีพที่สำคัญของประชากรจำนวนมาก และนอกจากนั้นยังมีคนที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมต่อเนื่องทางการเกษตร โดยเมื่อนับรวมกันจะเป็นจำนวนกว่าร้อยละ 80 ของประชากร และความโดดเด่นของการเกษตรไทย ก็เกิดจากการมีทรัพยากรทางการเกษตรที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งมีผลเกี่ยวเนื่องไปถึงการพัฒนาประเทศโดยรวมด้วย

ถึงแม้ว่าการเกษตรของไทย จะมีรากฐานที่แข็งแกร่ง มีความได้เปรียบ และเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศมาอย่างยาวนาน แต่การเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบัน ได้ทำให้เกิดความท้าทายใหม่ ๆ และความท้าทายเหล่านี้เกี่ยวโยงไปถึงความมั่นคงทางด้านอาหารด้วย ประการแรก ราคาอาหารของโลกในระยะยาว อย่างเช่นราคาข้าวสาลี นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1900 เป็นต้นมา มีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง (Roser. M and Ritchie. H; 2018) และที่สำคัญราคามีความผันผวนอย่างรุนแรงเพิ่มขึ้น การลดลงของราคาสินค้าเกษตร ในแง่หนึ่งอาจจะเป็นผลดีต่อผู้มีรายได้น้อย ที่จะสามารถเข้าถึงอาหารได้เพิ่มขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน การที่ราคาสินค้าเกษตรมีราคาต่ำและผันผวน ก็ส่งผลโดยตรงต่อผู้ผลิตรายย่อย ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ในประเทศโลกที่สาม ทำให้ราคาพืชผลทางการเกษตร มีราคาต่ำ ผู้ผลิตรายย่อยมีรายได้น้อยไม่เพียงพอที่จะทำให้เกิดการปรับปรุงหรือการยกระดับคุณภาพชีวิต ประการที่สอง ทรัพยากรทางการเกษตร ที่นำมาใช้สำหรับการผลิตอาหาร ส่วนใหญ่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ที่จะต้องใช้ร่วมกันกับภาคเศรษฐกิจสังคมอื่น ๆ ได้แก่ดิน น้ำ และป่าไม้ ในปัจจุบันพื้นบนพื้นผิวของโลกที่เป็นพื้นดิน ถูกใช้เพื่อการเกษตรเป็นสัดส่วนที่มากที่สุด ดังนั้นการเกษตรหรือการผลิตอาหาร จึงเกี่ยวโยงไปถึงความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ที่ใช้เพื่อการเกษตรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่เมื่อทรัพยากรเหล่านี้อยู่ในมือของผู้ผลิตรายย่อย และการที่ผู้ผลิตรายย่อย มีรายได้น้อย ก็จะทำให้แรงจูงใจและการลงทุนเพื่อทำให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรเหล่านี้ มีจำกัด และที่สำคัญคือความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เกษตรกรเป็นเจ้าของทรัพยากรเหล่านี้ ได้ทำให้ภาระในการบำรุงรักษาทรัพยากรการเกษตร ตกเป็นภาระของเกษตรกรเป็นส่วนใหญ่ ราคาพืชผลทางการเกษตร มักจะไม่รวมเอาต้นทุนความเสื่อมของทรัพยากรเหล่านี้ เข้าไปอยู่ในราคาตลาด เพราะส่วนใหญ่ถือว่าเป็นปัจจัยภายนอก (externality)

ประการที่สาม ในขณะที่ประเทศไทยติดกับดักเป็นประเทศที่มีรายได้น้อยปานกลาง ได้ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับแรงงานในภาคเกษตรที่มีความขัดแย้งกันสองด้าน ด้านแรกเพื่อให้มีการประหยัดต้นทุนในการผลิต เกษตรกรได้หันไปใช้เทคโนโลยีประหยัดแรงงานมากขึ้น อย่างเช่นเครื่องจักรกล หรือสารเคมีควบคุมวัชพืช ซึ่งการใช้สารเคมีในภาคเกษตรเพื่อลดต้นทุนการผลิต โดยเฉพาะเพื่อทดแทนแรงงาน ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสุขภาพโดยตรง และต่อสิ่งแวดล้อมอย่างเช่นคุณภาพของน้ำ เป็นต้น แต่ในอีกด้าน

หนึ่ง ความพยายามหนีออกมาจากการเกษตรที่มีรายได้ไม่แน่นอน และราคาผลผลิตอาหารมักจะต่ำ ก็ได้ทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร ในกรณีที่ครัวเรือนจะต้องจ้างแรงงาน ก็มีความจำเป็นต้องจ่ายค่าจ้างสูง (เพื่อแข่งขันกับภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ) ในฤดูกาลเพาะปลูกหรือการเกษตรที่ผู้ผลิตรายย่อยต้องการแรงงานพร้อม ๆ กัน จะทำให้ค่าจ้างแรงงานสูงกว่าค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำ ซึ่งผลก็คือทำให้เกษตรกรมีต้นทุนในการผลิตที่สูงขึ้น ในขณะที่ราคาผลผลิตไม่มีความแน่นอน นอกเหนือจากนั้น การที่อาชีพเกษตรเป็นอาชีพที่มีรายได้ ไม่เพียงพอในการยังชีพ มีความเสี่ยง ทำให้คนรุ่นใหม่ ไม่สนใจในการสืบทอดอาชีพการเกษตรของครอบครัว แม้แต่การเกษตรที่ได้รับการปกป้องโดยกฎหมาย มีการประกันราคา และมีรายได้ดี อย่างเช่นการปลูกยาสูบ คนรุ่นใหม่ก็ไม่สนใจที่จะสืบทอดอาชีพการเกษตรของครัวเรือน ลักษณะเช่นนี้ทำให้อายุเฉลี่ยของแรงงานภาคเกษตรมีแนวโน้มที่จะมีสูงขึ้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ หากแนวโน้มยังคงเป็นเช่นนี้ต่อไป ภาระในการผลิตอาหารเลี้ยงผู้คนในสังคม ในอนาคตข้างหน้าจะตกเป็นภาระของเกษตรกรสูงวัยนั่นเอง

การตอบสนองต่อปัญหาเหล่านี้ หากมองจากยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ก็จะได้เห็นว่า ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนต่างก็เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญ อย่างไรก็ตาม บทบาทของรัฐและ “ตลาด” หรือธุรกิจ ในการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องไปถึงผู้ผลิตรายย่อย มีข้อจำกัดที่สำคัญหลายประการ เมื่อมองจากนโยบายของรัฐ ก็จะได้ชัดเจนว่า ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา 6 ทศวรรษที่ผ่านมา นโยบายการพัฒนาประเทศ ได้จัดวางลำดับความสำคัญไว้ที่ภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ หรือภาคอุตสาหกรรม เนื่องจากมองว่า เป็นภาคเศรษฐกิจที่จุดให้เกิดความเจริญเติบโต การวางยุทธศาสตร์การพัฒนาไว้แบบนี้ ก็เนื่องมาจากแนวคิดทฤษฎี ที่เข้าข้างการผลิตที่มีขนาดใหญ่ โดยมองว่า หน่วยการผลิตที่มีขนาดใหญ่ จะมีความสามารถในการลดต้นทุนและทำให้เกิดการประหยัดต่อหน่วย (economy of scale) อย่างไรก็ตาม Andrew, W. (2008) ชี้ว่า การที่เกษตรกรยังคงเป็นเจ้าของและครอบครองที่ดินแปลงเล็ก ก็เนื่องมาจากนโยบายของรัฐหลายอย่างในอดีต ที่เข้าข้างและสนับสนุนให้เกษตรกรมีที่ดินสำหรับธุรกิจนั้น ก็มีส่วนในการพัฒนาการเกษตรในประเทศไทยมาตลอด การเกษตรประเทศไทย ได้เกื้อหนุนให้บริษัทที่ทำธุรกิจด้านการเกษตร กลายมาเป็นธุรกิจข้ามชาติ ที่มีขนาดใหญ่เป็นอันดับต้น ๆ ของโลก ธุรกิจได้ทำให้สินค้าเกษตรและอาหารสามารถกระจายออกไปยังผู้ที่ไม่ได้ผลิตอาหารได้กว้างขวาง และในขณะเดียวกันธุรกิจเป็นผู้ที่มีความสามารถและมีความก้าวหน้าในเรื่องเทคโนโลยี ได้นำเอาเทคโนโลยี และกระจายความรู้ใหม่ ๆ ไปสู่เกษตรกรได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม การขยายธุรกิจออกไปในภาคเกษตรของธุรกิจ ทั้งธุรกิจของประเทศและธุรกิจข้ามชาติ ล้วนแต่เป็นการใช้โอกาสในการเข้าถึงแรงงานราคาถูกลงของเกษตรกร เกษตรกรแม้จะมีจำนวนมาก แต่ก็ไม่มีอำนาจต่อรอง ระเบียบนโยบายของรัฐ (นอกเหนือจากยังคงเอื้อให้เกษตรกรสามารถถือครองที่ดินรายย่อย) หลายด้าน ไม่มีประสิทธิภาพ ส่งผลให้เกิดความไม่เสมอภาคระหว่างภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ และภาคเศรษฐกิจดั้งเดิมหรือภาคเกษตร ดังนั้นผลรวมของนโยบายของรัฐและของธุรกิจ จึงมีแนวโน้มที่จะผลักดันให้เกษตรกรรายย่อย

ออกไปอยู่ชายขอบ การดำรงอยู่ของผู้ผลิตรายย่อย มีหน้าที่สำคัญคือการผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงประชากรกว่าร้อยละ 70 ของประเทศ (ลินด์ซีย์ ฟาลวีย์, 2548) โดยที่รัฐมีการอุดหนุนหรือสงเคราะห์น้อยมาก

ทัศนคติที่มองว่าผู้ผลิตรายย่อย เป็น “ภาวะชั่วคราว” ของการเปลี่ยนผ่านไปสู่การเกษตรแบบพาณิชย์ที่ได้สรุปไว้ข้างบน เห็นได้ชัดว่า เป็นการละเลยและมองข้ามบทบาทของผู้ผลิตรายย่อยในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร นโยบายของรัฐที่เข้าข้างอุตสาหกรรมเช่นนี้ สนับสนุนให้ธุรกิจไทยและธุรกิจข้ามชาติขนาดใหญ่ เข้าถึงแรงงานราคาถูกของเกษตรกร งานวิจัยนี้มองว่า การบรรลุถึงความมั่นคงทางด้านอาหารและความยั่งยืนของการพัฒนา มีความจำเป็นต้องวางน้ำหนักให้ผู้ผลิตรายย่อย เป็นผู้มืบทบาทหลัก ร่วมกับผู้แสดงกลุ่มอื่น ๆ แต่การส่งเสริมให้ผู้ผลิตรายย่อย มีความเข้มแข็ง เปลี่ยนแบบแผนการผลิตที่เอื้อให้ทรัพยากรทางการเกษตรดำรงอยู่ได้ในระยะยาว และผู้ผลิตรายย่อยมีรายได้เพียงพอที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นนั้น ไม่อาจจะอิงอาศัยอยู่กับกรอบคิด และแนวนโยบายการพัฒนาของรัฐและของธุรกิจเอกชนเท่านั้น งานวิจัยนี้มองว่า ภาคประชาสังคม ซึ่งได้แก่องค์กรพัฒนาชน องค์กรชุมชนท้องถิ่นหรือองค์กรไม่แสวงกำไร จะมีบทบาทอย่างสำคัญในการทำงานร่วมกับเกษตรกร เพื่อบรรลุเป้าหมายความมั่นคงด้านอาหารได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ความมั่นคงทางด้านอาหาร เป็นประเด็นที่อยู่ในความสนใจขององค์กรพัฒนาเอกชน และได้เข้าร่วมในการขับเคลื่อนประเด็นดังกล่าวมานานแล้ว McMichael, P. (2013) มองว่า องค์กรพัฒนาเอกชนรณรงค์และสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงทางด้านอาหาร โดยใช้สิทธิเป็นแกนหลัก (right-based approach) สำหรับการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย ในประเด็นเรื่องความมั่นคงด้านอาหาร มีมานานแล้ว โดยก่อนปี พ.ศ. 2530 องค์กรพัฒนาเอกชน ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาการเกษตรในฐานะที่เป็นรากฐานให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาด้านอื่น ๆ (เช่นการพัฒนาเด็ก) ในขณะที่นั้นมีการเผยแพร่ความคิดเรื่องเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งเป็นประสบการณ์ตรงของเกษตรกรรายย่อย โดยเฉพาะในภาคอีสาน อย่างเช่นฟอรัมหาอยู่ สุนทรชัย เป็นต้น ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2530 -2540 เป็นช่วงเวลาที่ผู้ผลิตรายย่อยเผชิญกับปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรสำหรับผลิตอาหาร ทั้งที่ดิน น้ำ และป่าไม้ ความเสื่อมโทรมเหล่านี้ มีต้นเหตุมาจากหลายอย่าง อย่างเช่นโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ หรือการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของเกษตรกร ไปสู่การเกษตรเชิงเดี่ยว ในช่วงนี้ องค์กรพัฒนาเอกชน ได้เข้าไปร่วมอยู่ในขบวนการที่สำคัญของเกษตรกร ทำให้เกิดสมัชชาผู้ผลิตรายย่อย สมัชชาคนจน หรืออื่น ๆ ในระยะ 20 ปีหลัง เป็นช่วงที่ผู้ผลิตรายย่อย เผชิญกับการแข่งขันและการรุกรานของธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่ อย่างเช่นอุตสาหกรรมอ้อยน้ำตาล ธุรกิจเมล็ดพันธุ์ อุตสาหกรรมอาหารสัตว์ ธุรกิจสารเคมีการเกษตร และอื่น ๆ ซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนก็ได้เข้าไปมีบทบาทอยู่ในหลายด้าน และช่วงหลัง แนวทางขององค์กรพัฒนาเอกชน ได้ขยายจาก right-based มาสู่ knowledge-based มากขึ้น อย่างเช่นมีการพัฒนา “การวิจัยไต้หวัน” และใช้ความรู้และข้อมูลที่ได้จากการวิจัย มาใช้ในการเคลื่อนไหว และการต่อรองของผู้ผลิตรายย่อยมากขึ้น

ในขณะที่เรามองเห็นชัดเจนแล้วว่า การบรรลุเป้าหมายความมั่นคงทางด้านอาหาร จำเป็นจะต้องให้ความสำคัญกับผู้ผลิตรายย่อย และในขณะเดียวกันก็มองเห็นข้อจำกัดของรัฐกับธุรกิจ ในการสนับสนุนผู้ผลิตรายย่อยให้เติบโตและเข้ามามีบทบาทในการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร เรามองว่าภาคประชาสังคมมีศักยภาพที่จะอุดช่องว่างตรงนี้ ในขณะที่งานวิจัยเกี่ยวกับความมั่นคงทางด้านอาหาร ที่สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และหน่วยงานอื่น ๆ มีความก้าวหน้าไปมากพอสมควรแล้ว แต่โครงการวิจัยที่สนับสนุนให้ภาคประชาสังคม เข้าไปมีบทบาทในด้านนี้ ยังคงเป็นช่องว่างอยู่ โครงการนี้ใช้ knowledge-based approach เป็นหลัก ส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพของภาคประชาสังคม ในการวิจัยความมั่นคงด้านอาหารในท้องถิ่น โดยจะสานต่อการสร้างความรู้ที่ดำเนินงานมาแต่เดิม โดยการเพิ่มกระบวนการสร้างความรู้โดยความร่วมมือของฝ่ายที่เกี่ยวข้อง (co-production of knowledge) ดังจะขยายรายละเอียดในตอนต่อไป

3. ปัญหา/โจทย์การวิจัย

ท่ามกลางความท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม และข้อจำกัดของรัฐและธุรกิจ (ทุน) ในการสร้างความมั่นคงด้านอาหาร องค์กรภาคประชาสังคมและผู้ผลิตรายย่อย จะมีวิธีการตอบสนองต่อข้อจำกัดและความท้าทายเหล่านี้ ตลอดจนแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาหรือหาทางออก เพื่อให้เกิดความมั่นคงด้านอาหารในท้องถิ่น ที่เกื้อหนุนให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ในการเกษตร และความอยู่ดีมีสุข (การมีคุณภาพชีวิตที่ดี) ของครัวเรือนผู้ผลิตรายย่อยได้อย่างไร

4. วัตถุประสงค์

1. เพื่อพัฒนาศักยภาพของประชาสังคม (องค์กร/ โครงการ เครือข่าย ฯลฯ) ในการวิจัยความมั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นและในกลุ่มผู้ผลิตรายย่อย
2. เพื่อสนับสนุนผู้ผลิตรายย่อยและเครือข่ายระดับชุมชน ในการแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาเพื่อให้บรรลุความมั่นคงด้านอาหารในท้องถิ่น
3. เพื่อสร้างกลไกความร่วมมือ เครือข่าย เพื่อสนับสนุนแลกเปลี่ยนความรู้ในการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะความมั่นคงทางอาหาร

5. ทบทวนเอกสาร/งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

5.1 ความมั่นคงทางอาหาร

แนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหาร มีแรงผลักดันเริ่มแรกมาจากแนวคิดทางประชากร ที่เสนอโดย Malthus (1978) เขามองว่า การเพิ่มขึ้นของผลิตด้านอาหาร จะไม่เพียงพอแต่ความต้องการของประชากรที่เพิ่มขึ้นแบบทวีคูณ ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน กลุ่มนักวิชาการที่เรียกว่า Club of Rome ก็ได้นำเสนอ

ความคิดเรื่องขีดจำกัดของความเติบโต โดยทำนายว่า ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมที่กำลังขยายตัวตลอด จะ “overshoot” คือเกินกว่าที่ทรัพยากรที่มีอยู่บนโลกจะรับได้ ในที่สุดการเสื่อมโทรมหรือการพังทลายของทรัพยากร ก็จะไปสู่ความล่มสลายของการผลิตอาหารด้วย คำทำนายดังกล่าวนี้ มีส่วนที่ถูกต้องหลายอย่าง เพียงแต่ว่า ทรัพยากรของโลกยังไม่ถึงจุดล่มสลาย เพราะเราได้อาศัยเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้าไปช่วยเพิ่มผลผลิตทางอาหาร ทำให้โลกของเรายังสามารถผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงประชากรที่เพิ่มจำนวนได้อย่างเพียงพอ แต่ก็พบว่า มีประชากรจำนวนมาก อยู่ในภาวะอดอยากอาหาร หรือมีอาหารไม่เพียงพอ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เรากำลังเผชิญกับการผลิตอาหารที่ล้นเกิน และพร้อมกันนั้นก็มีคนอดอยาก ที่ไม่มีอาหารเพียงพอเกิดขึ้นในขณะเดียวกันด้วย

ความมั่นคงทางอาหารคืออะไร

ความมั่นคงทางอาหาร มีการให้นิยามที่แตกต่างกันไปเป็นจำนวนมาก แต่คำนิยามที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง คือคำนิยามของ FAO (Food and Agriculture Organization) ที่นำเสนอและได้รับการยอมรับในการประชุมสุดยอดอาหารโลก (World Food Summit) ปี ค.ศ. 1996 โดยได้เสนอคำนิยามไว้ว่า

“Food security exists when all people, at all times, have physical, (social) and economic access to sufficient, safe and nutritious food which meets their dietary needs and food preferences for an active and healthy life” (FAO, 1996 คำว่า social ในวงเล็บเพิ่มเข้ามาในการประชุม ปี ค.ศ. 2002)

“ความมั่นคงทางด้านอาหาร ดำรงอยู่ เมื่อประชากรมีความสามารถในการเข้าถึงอาหารที่มีความปลอดภัยและมีสารอาหาร ทั้งในทางกายภาพและทางสังคม โดยตอบสนองต่อความจำเป็นในการได้รับสารอาหาร และรสนิยมในอาหาร ทำให้เขามีกิจกรรมอย่างมีชีวิตชีวาและมีสุขภาพะตลอดช่วงเวลา”

ด้วยความหมายข้างบน อาจแยกองค์ประกอบย่อยของความมั่นคงทางอาหาร ออกเป็น 4 ด้าน คือ

1. **การมีอาหาร (availability)** คำว่า ความเพียงพอ หรือ sufficient ที่กำหนดไว้ในนิยาม หมายถึงปริมาณของอาหารที่มีในประเทศหรือในพื้นที่ใด ๆ ไม่ว่าจะโดยการผลิตในประเทศ การนำเข้าอาหารที่เก็บสำรองไว้ หรืออาหารที่ได้รับภายใต้โปรแกรมความช่วยเหลือ ถึงแม้ว่าการมีอาหาร จะเป็นมิติที่สำคัญอย่างหนึ่ง แต่ว่าความมั่นคงทางอาหาร ก็ไม่ได้จำกัดอยู่ที่การ “ผลิต” อาหารให้เพียงพอเท่านั้น แต่จะต้องรวมมิติอื่น ๆ ด้วย

2. **การเข้าถึงอาหาร (food access)** คำว่าการเข้าถึงอาหาร เป็นคำที่เสนอโดยอมมาตยา เซน (Amartya Sen) ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 กระนั้นก็ตาม คำว่าการเข้าถึงอาหารในบางครั้งก็ไม่ได้รวมเข้าไว้ในความมั่นคงทางอาหาร แต่ในปัจจุบัน การเข้าถึงอาหารได้รับการยอมรับว่า เป็นส่วนหนึ่งของความมั่นคงทางอาหารมากขึ้น คำว่าการเข้าถึงอาหาร ครอบคลุมมิติทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม โดยหมายถึง ความสามารถของครัวเรือน ในการหาอาหารที่มีปริมาณเพียงพอและสม่ำเสมอ ไม่ว่าจะโดยการซื้อ ยืม ความช่วยเหลือ หรือการผลิตเอง

3. **การใช้ประโยชน์อาหารหรือความปลอดภัยของอาหาร (Food safety)** ในมิตินี้เกี่ยวข้องกับนิยามความมั่นคงทางด้านอาหารที่กำหนดไว้ว่า หมายถึง “ความปลอดภัย (safe) มีโภชนาการ (nutritious) ที่ตอบสนองต่อความต้องการธาตุอาหาร (dietary needs)” ประเด็นที่เกี่ยวกับเรื่องความปลอดภัยและภาวะโภชนาการนี้ ไม่ได้จำกัดอยู่ที่การผลิตทางด้านอาหารที่ปลอดภัยจากสารเคมีเท่านั้น แต่เกี่ยวข้องไปถึงพฤติกรรมกรรมการบริโภคอาหารที่เหมาะสมและเป็นประโยชน์ด้วย ในปัจจุบันพฤติกรรมกรรมการบริโภคอาหารกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และพฤติกรรมกรรมการบริโภคอาหารแบบนี้ นอกจากจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลงไปถึงแหล่งผลิตอาหาร ที่ต้องตอบสนองต่อรสนิยมทางอาหารที่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ยังทำให้เสี่ยงต่อการเกิดโรคต่าง ๆ อย่างเช่นโรคอ้วน โรคเบาหวาน และอื่น ๆ อีกมาก ที่สำคัญก็คือ ความมั่นคงทางอาหารไม่ได้มองเพียงแค่ว่า รสนิยมแบบใหม่ ที่เปลี่ยนแปลงไป อาจส่งผลกระทบในทางลบต่อความมั่นคงทางอาหาร แต่พฤติกรรมกรรมการบริโภคตามประเพณีดั้งเดิม ก็มีความเสี่ยงต่อโรคหลายอย่าง ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ โรคพยาธิใบไม้ในตับ อันเป็นสาเหตุของมะเร็งในท่อน้ำดี ก็มีสาเหตุมาจากการบริโภคปลาดิบ ซึ่งเป็นพฤติกรรมแบบดั้งเดิมนั่นเอง

4. **ความไม่ผันแปร (stability)** แน่นนอนที่สุดว่า มิติที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของความมั่นคงทางด้านอาหาร คือ “ความมั่นคง” นั่นเอง กล่าวคือ ความไม่ผันแปรมากจนเกินไประหว่างการมีเงินกินพอ และความอดอยาก อย่างเช่นบางปีที่ฤดูกาลเอื้ออำนวย ก็มีอาหารล้นเกิน หรือบางปีเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ ก็เกิดความอดอยากเป็นต้น ความมั่นคงทางอาหารในมิตินี้ จึงหมายถึงทั้งความไม่สามารที่จะตอบสนองต่อความต้องการอาหารขั้นต่ำเรื้อรังหรือระยะยาว กับระยะสั้น

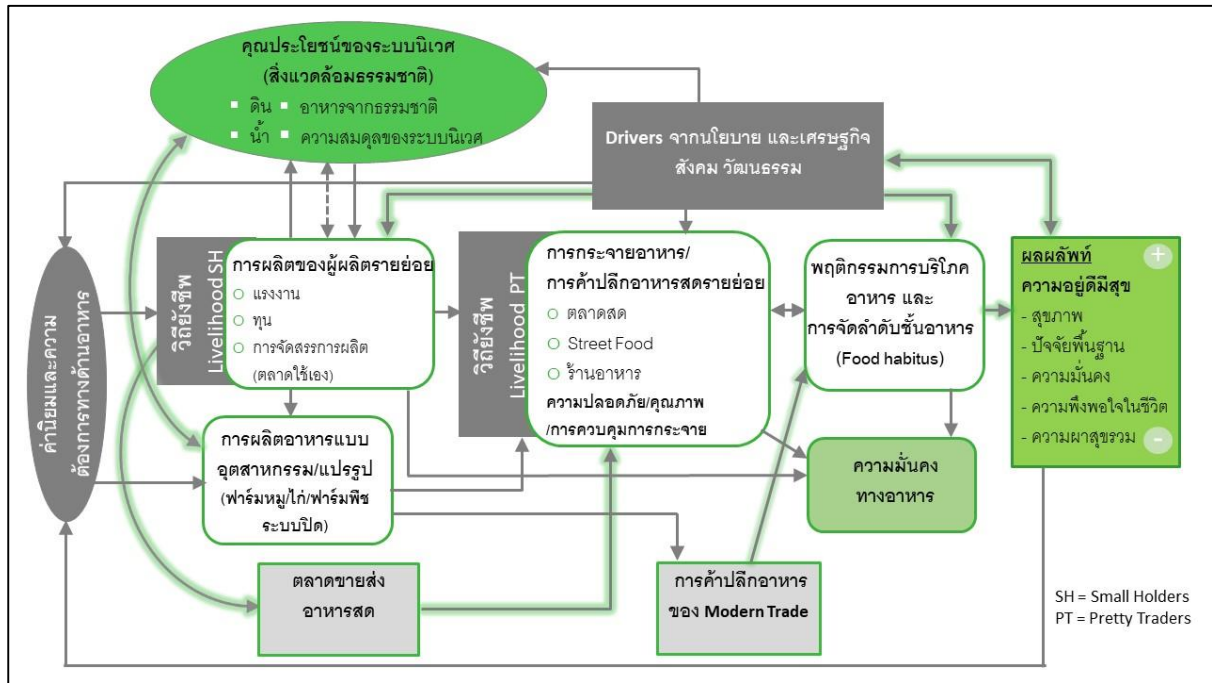
สำหรับในประเทศไทย อาจกล่าวได้ว่า เป็นประเทศที่มี surplus ด้านอาหารมาตลอด หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือมีความมั่นคงทางอาหารด้าน availability ความสนใจที่จะพัฒนาผู้ผลิตรายย่อย ในระยะเริ่มแรก จึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมีอาหารเท่านั้น แต่ให้ความสำคัญกับการยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้ผลิตรายย่อย ในระยะแรก ๆ คือเมื่อราว 50 ปีที่ผ่านมา ในระยะแรกได้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวในภาคกลาง เพื่อการส่งออก ต่อมาในราวพุทธทศวรรษที่ 2500 ได้มีการขยายตัวของ การปลูกพืชไร่ แล้วภายหลังหันไปเพิ่มผลผลิตด้วยการใช้เทคโนโลยีการ “ปฏิวัติเขียว” พัฒนาการเหล่านี้ เริ่มทำให้ปัญหาความมั่นคงทางอาหารเริ่มปรากฏ การขยายตัวของ การเกษตรส่งผลความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การหันไปปลูกพืชเฉพาะอย่างเพื่อเป็นแหล่งรายได้ ทำให้เกษตรกรเปลี่ยนสถานะจากผู้ผลิตเพื่อบริโภคเอง

มาเป็นผู้บริโภคที่ต้องพึ่งพิงตลาดด้านการอาหารมากขึ้น (ศยามล เจริญรัตน์, 2557) แม้ชาวนาที่ปลูกข้าวในปัจจุบันจำนวนมาก ก็ไม่ได้บริโภคข้าวที่ตนเองปลูก

สิ่งที่มีความสำคัญเท่า ๆ กับนิยามความมั่นคงด้านอาหารก็คือว่า เราจะสามารถบรรลุหรือภาวะความมั่นคงทางอาหารได้อย่างไร (pathway) หรือมีอะไรบ้างที่จะนำเราไปสู่ความมั่นคงทางอาหารได้ เมื่อเร็ว ๆ มา Westhoek, H; et.al. (2016) ได้มีการเสนอแนวคิด “ระบบอาหาร” โดยอาศัยกรอบคิดเชิงระบบ และแนวคิดสหวิทยาการ ได้มีการพัฒนาตัวแบบของการศึกษาขึ้นมา โดยตัวแบบเชิงระบบ ครอบคลุมประเด็นทางด้านอาหารอย่างกว้างขวางและมีความเชื่อมโยงกัน ได้แก่ระบบนิเวศธรรมชาติ ที่รองรับระบบการผลิตอาหาร ระบบเศรษฐกิจสังคม ที่กำหนดวิธีการแจกจ่ายอาหาร และกำหนดค่านิยมเกี่ยวกับอาหาร ตลอดจนการบริหารจัดการ ที่เกี่ยวข้องการวิจัยพัฒนาเทคโนโลยีการผลิต การแปรรูป บรรจุกีฬา และระบบอื่น ๆ อีกมาก “ระบบ” อาหาร อาจจะสามารถเปรียบเทียบเปรียบได้กับระบบความสัมพันธ์เชื่อมโยงแบบเส้นประสาท (dendritic) ของห่วงโซ่คุณค่าย่อย ๆ โดย Reardon (2018) ได้แบ่งออกเป็น 6 ระบบย่อย ได้แก่ 1) แกนกลางของห่วงโซ่คุณค่า คือผลลัพธ์ห่วงโซ่มูลค่า ยกตัวอย่างเช่น ห่วงโซ่ผลลัพธ์มูลค่าของข้าว ประกอบไปด้วย ชาวนาผู้ปลูกข้าว ข้าวเปลือกจะถูกรวมรวมโดยนายหน้าหรือผู้ค้ารายย่อยในชนบท นำไปส่งให้โรงสี เพื่อสีเป็นข้าวสาร ข้าวเหล่านี้จะถูกส่งไปยังตลาดและผู้ค้าปลีกในเมือง และแต่ละช่วงของการเดินทางของข้าว ก็จะทำให้เกิดมูลค่าขึ้นมา 2) ห่วงโซ่คุณค่าขาขึ้น ได้แก่ห่วงโซ่ที่เกี่ยวกับการเดินทางของปัจจัยการผลิตด้านการเกษตร รวมทั้งปุ๋ย ยาฆ่าแมลงและอื่น ๆ 3) ห่วงโซ่คุณค่าขาลง ได้แก่ห่วงโซ่ของปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องใช้ภายหลังจากที่ผลผลิตทางการเกษตร ออกมาจากหน้าฟาร์มแล้ว อย่างเช่น การบรรจุหีบห่อ น้ำมัน สำหรับการขนส่ง เป็นต้น 4) ห่วงโซ่คุณค่าด้านการเงิน ที่สนับสนุนทุกกระบวนการในระบบ นับตั้งแต่เครดิตรายย่อยของชาวนา ไปจนถึงการเงินหรือเครดิตสำหรับการส่งออก 5) ได้แก่ระบบโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ ระบบการปกป้องสินค้า ระบบการบังคับให้เป็นไปตามสัญญา และ 6) การวิจัยและพัฒนา ซึ่งป้อนนวัตกรรมและเทคโนโลยีเข้าไปสู่ระบบอาหาร

เมื่อมองเช่นนี้ Reardon (2018) เสนอว่า ชุมชนการวิจัยและพัฒนา ที่มักจะเน้นการวิจัยอยู่ที่ระบบการเกษตร มีความจำเป็นต้องขยายความสนใจออกไปครอบคลุมระบบอาหารทั้งระบบ โดยควรจะรวมเอาเรื่องการเปลี่ยนผ่าน (transformation) เข้าไว้ในการวิจัยด้วย การขยายความสนใจออกไปเช่นนี้ จะช่วยให้เราสามารถชี้แจงไปได้ว่า นวัตกรรมในเทคโนโลยีของฟาร์มและผลผลิตทางการเกษตร จะสามารถนำไปสู่ตลาดที่มีกำไรโดยเกษตรกรได้อย่างไร ในปัจจุบัน ตลาดแบบเมืองและอุตสาหกรรมอาหาร ที่เป็นตัวกลางทำให้ผู้คนในเมืองเข้าถึงอาหาร ห่วงโซ่คุณค่าของปัจจัยนำเข้าการเกษตร และธุรกิจด้านการเกษตรที่เป็นผู้กำหนดการพัฒนาในห่วงโซ่คุณค่าปัจจัยนำเข้าการเกษตร จะเป็นผู้กำหนดแรงจูงใจและเงื่อนไขต่าง ๆ และจะเป็นเครื่องชี้ถึงความสามารถในการจัดหา (affordability) และกำไรของเทคโนโลยีการเกษตร และการยอมรับเทคโนโลยีเหล่านี้

แนวคิดแบบเดียวกันนี้เอง บั้วพันธ์ พรหมพักพิง และ มุกดา วงศ์อ่อน (2561) ได้พัฒนาและปรับปรุงตัวแบบของระบบอาหาร และนำเสนอกรอบคิดเชิงระบบ เพื่อศึกษาระบบอาหารท้องถิ่นในประเทศไทย ดังที่ปรากฏเป็นแผนภาพข้างล่างนี้

ภาพที่ 1 แสดงกรอบคิดเชิงระบบตัวแบบความมั่นคงทางอาหาร
ที่มา: บั้วพันธ์ พรหมพักพิง และมุกดา วงศ์อ่อน (2561)

จากแผนภาพข้างบนจะเห็นได้ว่า ระบบอาหารมีขอบเขตที่กว้างขวาง มีปัจจัยหลายอย่างที่เกี่ยวเนื่องมากมาย ได้แก่ 1) ระบบนิเวศธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ดิน น้ำ สภาพอากาศ และอื่น ๆ ซึ่งจะเป็นผู้ให้ “คุณสมบัติจากระบบนิเวศ” (ecosystem services ดู บั้วพันธ์ พรหมพักพิงและคณะ 2555) สำหรับการผลิตทางการเกษตร 2) ระบบการผลิต ซึ่งแยกย่อยออกเป็นสองระบบ ได้แก่การผลิตโดยผู้ผลิตรายย่อย หรือ small holders และระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม (อย่างเช่น ซีพี) ระบบการผลิตทั้งสองแบบมีส่วนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ทั้งในลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์หรือขัดแย้งกัน และสนับสนุนซึ่งกันและกัน ในการศึกษา นี้ เราจะให้ความสำคัญกับผู้ผลิตรายย่อย และถือว่าเป็น entry point ของการวิจัย 3) ระบบเศรษฐกิจสังคม ซึ่งนอกจากจะเกี่ยวข้องกับปริมาณความต้องการอาหารแล้ว เศรษฐกิจสังคมยังเป็นตัวกำหนดปัจจัยอื่น ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับระบบอาหาร อย่างเช่นการเปลี่ยนแปลงค่านิยมในการบริโภค การกลายเป็นเมือง และอื่น ๆ อีกมาก 4) ระบบการแจกจ่ายอาหาร ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการรวบรวมผลผลิตมาจากผู้ผลิตรายย่อย ตลาดค้าส่ง การแปรรูปอาหาร การค้าปลีกโดยผู้ค้าอาหารรายย่อยในตลาดสด และการค้าปลีกแบบ

สมัยใหม่ 5) นโยบายการพัฒนา ก็เป็นองค์ประกอบของระบบอาหารที่สำคัญ ในปัจจุบันนโยบายการพัฒนาประเทศไทย ยังคงมุ่งเน้นอยู่ที่การสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ ดังนั้นการเกษตรหรือการผลิตอาหาร ก็มุ่งเน้นสนับสนุนให้เกิดความเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ และ 6) คือผลลัพธ์ระบบอาหาร ในกรอบคิดระบบอาหารที่เสนอไว้ในที่นี้ก็คือ ความอยู่ดีมีสุขหรือคุณภาพชีวิตของประชากร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวนี้จะสะท้อนกลับเข้าไปสู่อาหารทั้งในระดับพื้นที่ และระดับ (spatial, scale) ของระบบ ดังนั้นผลลัพธ์ระบบอาหาร จึงทำงานอย่างซับซ้อน โดยผลลัพธ์ของระบบอาจจะมีส่วนในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม (ความไม่เท่าเทียม ความมั่นคง ฯลฯ) หรืออาจจะเปิดพื้นที่ให้กับความคิดใหม่ ๆ ที่นำไปสู่การจัดการระบบอาหาร – ซึ่งที่นำเสนอไว้ข้างบนก็คือระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบหนึ่ง ภายใต้ผลลัพธ์ระบบอาหาร เราจะสามารถทำความเข้าใจ หรือแสดงภาพให้เห็นถึงระบบความมั่นคงทางด้านอาหาร อันเป็นผลลัพธ์ของระบบอาหาร ซึ่งได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น

5.2 สถานการณ์ความมั่นคงด้านอาหารในภาคอีสาน

5.2.1 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และความมั่นคงทางด้านอาหารแบบดั้งเดิม

แนวคิดที่สำคัญอย่างหนึ่งเกี่ยวกับความมั่นคงทางด้านอาหารก็คือทัศนะที่ว่า ระบบการผลิตแบบเดิม มีความมั่นคงทางอาหาร แม้ว่าแนวคิดนี้ จะมีส่วนที่เป็นจริง แต่ก็ควรจะพิจารณาในบริบทที่จำเพาะ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ แม้ว่าในอดีต ภูมิภาคอีสานจะมีความมั่นคงทางอาหารในบางด้าน การสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร ก็ไม่อาจจะทำเพียงแค่ว่า การฟื้นฟูวิถีการผลิตแบบอดีต กลับมาใช้ในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากว่า ความมั่นคงทางอาหารในอดีต มีปัจจัยแวดล้อมหลายอย่างที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ไม่อาจจะกลับมาได้ ความมั่นคงทางอาหารในอดีต เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และความหนาแน่นของประชากรที่ยังน้อยอยู่ในหัวข้อนี้ เราจะทบทวนให้เห็นลักษณะภูมินิเวศ และความมั่นคงทางอาหารในอดีต

ภาคอีสานเป็นที่ราบสูง แยกออกมาจากภาคกลางและภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทย โดยเทือกเขาเพชรบูรณ์และเทือกเขาดงพญาเย็น และนอกจากนั้น ที่ราบสูงในภาคอีสานประกอบด้วยสองแอ่งคือแอ่งโคราช และแอ่งสกลนคร โดยมีเทือกเขาภูพานกั้นระหว่างแอ่งทั้งสอง ภูเขาที่กั้นภาคอีสานและภูเขาที่กั้นแอ่งโคราชและแอ่งสกลนคร เป็นแหล่งต้นกำเนิดของแม่น้ำต่าง ๆ ในภาคอีสาน ซึ่งแม่น้ำทั้งหมด ไหลลงไปสู่แม่น้ำโขง ภาคอีสานประกอบด้วย 3 ลุ่มน้ำหลัก คือ ลุ่มน้ำโขง (เลย,หนองคาย,นครพนม) ลุ่มน้ำชี และลุ่มน้ำมูล มีพื้นที่รับน้ำ 57,114, 49,131 และ 71,060 ตารางกิโลเมตรตามลำดับ และมีปริมาณน้ำท่าเฉลี่ยต่อปี 21,650, 14,105 และ 19,403 ล้านลูกบาศก์เมตรตามลำดับ นอกจากนี้ภาคอีสานยังมีเขื่อนหลัก ๆ จำนวน 12 เขื่อน ได้แก่ เขื่อนลำปาว, เขื่อนลำตะคอง, เขื่อนลำพระเพลิง, เขื่อนน้ำอูน, เขื่อนอุบลรัตน์, เขื่อนสิรินธร, เขื่อนจุฬาภรณ์, เขื่อนห้วยหลวง, เขื่อนนางรอง, เขื่อนมูลบน, เขื่อนน้ำพุง และเขื่อนลำแะ มี ความจุหรือความสามารถในการกักเก็บน้ำรวม 8,368 ล้าน ลบม. (สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและ

การเกษตร (องค์การมหาชน), (2559)) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าภูมิภาคอีสานมีปริมาณน้ำท่าไหลผ่านจังหวัดต่าง ๆ และเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยการผลิตในภาคเกษตรกรรมของครัวเรือนและเป็นปัจจัยพื้นฐานทางธรรมชาติที่มีส่วนบำรุงแหล่งอาหารให้อุดมสมบูรณ์ของคนภูมิภาคอีสานเรื่อยมา

เมื่อราว 200 ปีที่ผ่านมา ประชากรในภาคอีสานยังมีจำนวนน้อย และการเคลื่อนย้ายของประชากรในภูมิภาค อันเนื่องมาจากการกวาดต้อนเอาแรงงานของรัฐทางภาคกลาง ก็เกิดขึ้นหลายครั้ง แต่ภายหลังจากการกวาดต้อนครั้งสุดท้าย ประชากรในภูมิภาคก็เริ่มมีการขยายตัว โดยการตั้งถิ่นฐานในช่วงนั้นกระจุกตัวอยู่ทางลุ่มน้ำมูลและลุ่มน้ำชีตอนใต้ บริเวณจังหวัดอุบลราชธานี ร้อยเอ็ด และจังหวัดศรีสะเกษ และเมื่อประชากรมีความหนาแน่นมากขึ้น ประกอบที่ดินที่ใช้ทำนาอันเป็นพืชอาหารหลัก ใช้เพาะปลูกต่อเนื่องกันมานาน ทำให้ผลผลิตไม่เพียงพอต่อประชากร จึงเกิดการอพยพเพื่อแสวงหาที่ดินทำกินใหม่ (Keyes "In Search of Land") การอพยพดังกล่าวนี้ จึงเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทั้งทางเศรษฐกิจสังคมและทางธรรมชาติ ระหว่างภูมิภาคสองแบบในภาคอีสาน คือภูมิภาคที่ราบลุ่มและภูมิภาคที่สูง (Samreong and Harfner, 1995) กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ปัญหาความไม่มั่นคงทางภาคอีสานเมื่อประมาณ 150 คือปัญหาผลผลิตไม่เพียงพอเลี้ยงประชากร วิธีการหรือทางออกของปัญหานี้ก็คือ การอพยพเพื่อแสวงหาที่ดินใหม่ โดยการอพยพดังกล่าวนี้ เริ่มต้นจากที่ราบลุ่มแม่น้ำทางด้านตะวันออกของภาคอีสาน คืบคลานไปสู่พื้นที่ที่สูงขึ้นทางภาคตะวันตกของภาค ในช่วงเวลานี้ ความมั่นคงทางด้านอาหาร จึงเกิดจากการมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ คือมีที่ดินที่รองรับการขยายตัวของประชากร ความมั่นคงทางอาหารจึงขึ้นอยู่กับแรงงานหรือทรัพยากรมนุษย์ ที่จํานำเอาทรัพยากรเหล่านั้นมาผลิตอาหาร หรือแรงงานเพื่อหาเก็บอาหารที่มีตามธรรมชาติ

ปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารในภาคอีสาน เริ่มมีเงื่อนไขใหม่สำคัญเข้ามาเพิ่มเติม คือการกลายเป็นพาณิชย์ของการเกษตร (agricultural commercialization) แต่เดิมการผลิตอาหารของครัวเรือนเป็นการผลิตเพื่อบริโภค การแลกเปลี่ยนค้าขายอาจจะมีบ้าง แต่เป็นเรื่องรองลงไป เมื่อมีการขยายตัวเมื่อมีการคมนาคมขนส่งแบบใหม่ เริ่มต้นจากทางรถไฟที่ก่อสร้างมาถึงโคราช เมื่อปี พ.ศ.2443 การมาถึงของทางรถไฟ ได้ก่อให้เกิดการขยายตัวของการค้าขายพืชเกษตร โดยเฉพาะข้าว (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2557) แต่ที่สำคัญก็คือ การขยายตัวของถนนและการขนส่งทางรถยนต์ ที่เริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ.2500 การขยายตัวดังกล่าวนี้ ได้ทำให้เกิดการ "บูม" ของพืชไร่ และต่อมาเป็นถนนที่ภาคอีสานมีการขยายตัวของพืชไร่ โดยเริ่มต้นจากข้าวโพด ปอมาสู่มันสำปะหลังและอ้อย และนอกจากนั้นเมื่อราวสองทศวรรษที่ผ่านมาได้มียางพาราและผลไม้แพรวเข้ามาในภาคอีสาน

การเข้ามาของพืชไร่ในพืชอีสาน เป็นเสมือนเครื่องหมายของการเปลี่ยนแปลงแผนการผลิตของผู้ผลิตรายย่อย และนักวิจัยหรือนักวิชาการจำนวนมาก มองว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญในการทำความเข้าใจเรื่องความมั่นคงทางอาหาร พืชไร่เป็นพืชเงินสด (cash crops) และการขยายตัวอย่างรวดเร็วของพื้นที่เพาะปลูก ได้ทำให้เกิดการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ แน่นนอนที่สุดว่า การเกษตรทุกอย่างเป็นการ

ดัดแปลงธรรมชาติ เป็นการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เพื่อผลิตอาหาร แต่ระบบการเกษตรของภาคอีสาน ภายหลังจากขยายตัวของพืชไร่ ได้ทำให้ป่าไม้ลดลง หน้าที่ดินมีการพังทลายอย่างรวดเร็ว การใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต หรือเพื่อทดแทนการใช้แรงงานคน ก็ล้วนแต่ส่งผลต่อความมั่นคงทางด้านอาหารโดยตรง

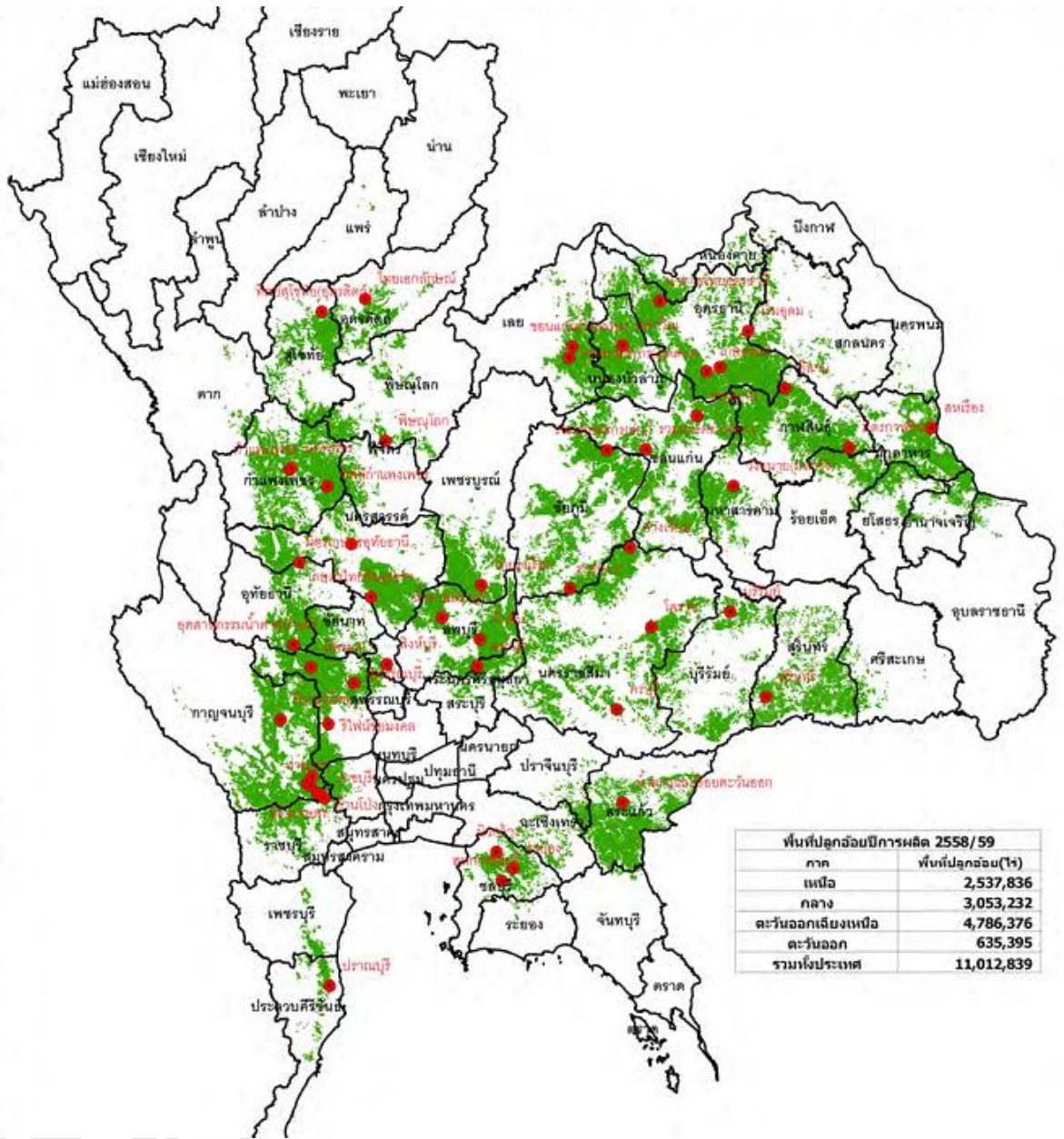
ในช่วงนับตั้งแต่พุทธทศวรรษที่ 2530 เป็นต้นมา มีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างซึ่งส่งผลให้เกิดความเข้มข้นของการผลิตทางการเกษตร (agricultural intensification) ในประเทศไทย ประการแรก รัฐบาลได้ประกาศและบังคับใช้นโยบายเกี่ยวกับป่าไม้ ยกเลิกการบุกรุกแผ้วถางป่าไม้นำมาใช้ในการเกษตรและการจำกัดการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าไม้ นโยบายดังกล่าวนี้ทำให้ไม่อาจจะขยายพื้นที่เกษตร การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร จึงต้องหันมาใช้เทคโนโลยีในการผลิตอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้น ประการที่สอง ในช่วงนี้มีการยกเลิกการเก็บภาษีการส่งออกสินค้าเกษตรจำนวนมาก เริ่มต้นจากการยกเลิกค่าพรีเมียมข้าวเมื่อทศวรรษก่อน (2520) แต่แรงขับเคลื่อนหรือแรงกดดันที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงการเกษตรในช่วงนี้ มาจากการลดลงของราคาอาหารโลกในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1990 และการเพิ่มขึ้นของค่าจ้าง ติดตามมาด้วยการเปิดเสรีทางการเงิน การเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างเหล่านี้ ส่งผลให้อัตราการเติบโตของการผลิตภาคเกษตรลดลง สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนคือ การเคลื่อนย้ายเอาทรัพยากรออกจากภาคเกษตร ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยการเคลื่อนผลผลิตทางการเกษตรออกจากภาคเกษตรเท่านั้น แต่มีการเคลื่อน (การอพยพแรงงาน) ออกจากภาคเกษตรมากขึ้น สำนักงานสถิติแห่งชาติรายงานว่า ในปี พ.ศ. 2557 มีแรงงานที่ทำงานในภาคเกษตรเพียง 16.10 ล้านคน คิดเป็นสัดส่วน 36.30 ของแรงงานทั้งหมด ธนาคารแห่งประเทศไทยรายงานว่า มีภาวะขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร และทำให้ค่าจ้างในภาคเกษตรสูงขึ้น Poapongsakorn and Eliste (2013) รายงานว่า แรงงานที่ทำงานในภาคเกษตร ใช้เวลาเพียงร้อยละ 62 ของเวลาทำงานทั้งหมด ทำงานเกษตร ส่วนที่เหลือทำงานอย่างอื่นนอกภาคเกษตร ด้วยแรงกดดันเช่นนี้ ทำให้ภาคเกษตรในปัจจุบัน กำลังเปลี่ยนแบบแผนการผลิต ไปสู่การปลูกพืชที่มีมูลค่า (สินค้าเกษตร) สูงขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นพืชอาหารโดยตรง หรือเป็นสินค้าเกษตรที่นำไปใช้เป็นวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมที่ไม่ใช่อาหาร การเปลี่ยนแปลงภาคเกษตรดังกล่าวนี้ ล้วนแต่เชื่อมโยงไปสู่ปัญหาความมั่นคงทางอาหาร

5.2.2 การเกษตรและความมั่นคงทางอาหาร

การเกษตรมีความเกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การเกษตรเป็นเสมือนต้นธารของความมั่นคงทางอาหาร ในปัจจุบันเกษตรกรในประเทศไทย ยังคงเป็นผู้ผลิตรายย่อยเป็นหลัก (small holders) สำนักงานสถิติรายงานว่า ในปี พ.ศ. 2557 มีผู้ผลิตรายย่อยในประเทศไทยทั้งหมด จำนวน 5.906 ล้านครอบครัว ในจำนวนนี้ 2.744 ล้านครอบครัว หรือคิดเป็นร้อยละ 46.46 เป็นเกษตรกรในภาคอีสาน สำหรับผลผลิตทางการเกษตรของประเทศไทย ที่อยู่ในรายการสินค้าสำคัญของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร มีทั้งหมด 35 ชนิดคือ ข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง อ้อย ปาล์มน้ำมัน ถั่ว

สับปะรด กระเทียม หัวผักกาด หอมแดง มัน มะเขือเทศ ข้าวโพดฝักอ่อน ไข่ไก่ แร่ธาตุแทน
ทุเรียน มังคุด ลิ้นจี่ ลองกอง มะนาว กาแฟ ยางพารา พริกไทย วัวเนื้อ วัวนม ควาย ไก่เนื้อ เป็ดเนื้อ ไข่ไก่
และไข่เป็ด และมีผลผลิตทางการเกษตรอีกมาก ที่ไม่ได้อยู่ในรายการของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร
สำหรับในภาคอีสาน การเกษตรที่สำคัญ (พิจารณาจากปริมาณของผลผลิต และมูลค่าของผลผลิต) ได้แก่
ข้าว อ้อย และมันสำปะหลัง อย่างไรก็ตาม ในแง่ความเป็นจริงแล้ว ผู้ผลิตรายย่อยในภาคอีสาน ไม่ได้ปลูก
พืชชนิดใดชนิดหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่มักจะทำกิจกรรมหลายอย่าง ทั้งการเกษตรและกิจการที่มีใช้
เกษตรควบคู่กันไป

กระนั้นก็ตาม แม้ว่าเกษตรกรในภาคอีสานจะเป็นผู้ผลิตรายย่อย (small holders) ที่ทำกิจกรรม
หลายอย่างในครัวเรือนเดียว ก็ไม่ได้หมายความว่า เกษตรกรอีสานจะสามารถต้านทานพลังตลาด และมี
ระดับความเป็นอิสระจากอิทธิพลของระบบการผลิตแบบใหม่ สูงกว่าเกษตรกรในภาคอื่น ๆ ในทางตรงกัน
ข้าม ระบบการเกษตรแบบใหม่ ได้ขยายตัวเข้าไปครอบคลุม และใช้ประโยชน์จากการเป็นผู้ผลิตรายย่อย
อย่างกว้างขวาง ยกตัวอย่างเช่นการปลูกอ้อย ในปัจจุบัน มีโรงงานน้ำตาลในประเทศไทยทั้งหมด 51
โรง มีกำลังการผลิตรวมกันประมาณปีละ 105.96 ล้านตันอ้อย การผลิตน้ำตาล อยู่ภายใต้การควบคุมของ
บริษัทขนาดใหญ่จำนวนไม่กี่บริษัท ได้แก่ กลุ่มมิตรผล ที่มีส่วนแบ่งประมาณร้อยละ 21 และไทยรุ่งเรือง ซึ่ง
มีส่วนแบ่งตลาดอยู่ที่ประมาณร้อยละ 15 มิตรผลเป็นผู้ส่งออกน้ำตาลในตลาดโลกรายใหญ่เป็นอันดับ 3
ส่วนไทยรุ่งเรืองอยู่ในอันดับที่ 4 จากแผนที่ข้างล่างที่แสดงให้เห็นความหนาแน่นและการกระจายตัวของ
พื้นที่ปลูกอ้อย จะเห็นได้ว่า ภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่มีการปลูกอ้อยมากที่สุด

ภาพที่ 2 แสดงพื้นที่ปลูกอ้อย ปีการผลิต 2558 - 2559

สถานการณ์ล่าสุด เนื่องจากปัญหาความผันผวนของราคาพืชผลทางการเกษตรในตลาดโลก รัฐได้มีนโยบายส่งเสริมให้เกษตรกรลดต้นทุนการผลิต และหันไปปลูกพืชที่มีราคาสูง และการปลูกอ้อยก็เป็นแนวทางหนึ่ง ถึงแม้ว่า รัฐจะไม่มีมาตรการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกอ้อยโดยตรง แต่นโยบายของรัฐก็มีผลในทางอ้อมให้เกษตรกรในภาคอีสานหันไปปลูกมากขึ้น อย่างเช่นนโยบายการอนุญาตให้มีโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาล ที่ตั้งขึ้นในพื้นที่เกษตร โดยไม่ต้องผ่านการทำ EIA ซึ่งมีผลทำให้โรงงานน้ำตาลในภาคอีสาน เพิ่มขึ้นจำนวน 26 โรงงาน โรงงานน้ำตาลเหล่านี้ ไม่ได้ทำธุรกิจหรือทำการผลิตน้ำตาลทรายเพียงอย่างเดียว แต่มีธุรกิจต่อเนื่องไปกับการผลิตเอทานอล ที่เป็นส่วนผสมในน้ำมันเชื้อเพลิงรถยนต์ และการ

ผลิตไฟฟ้าชีวมวลจากขานอ้อย การอนุมัติให้ก่อสร้างโรงงานน้ำตาล มีส่วนควบอยู่กับการอนุมัติให้ผลิตไฟฟ้าพลังชีวมวล ที่จะต้องใช้วัตถุดิบเป็นจำนวนมาก สถานการณ์เช่นนี้ ย่อมเกี่ยวข้องไปถึงความมั่นคงทางด้านอาหารในภาคอีสานได้หลายแง่มุม ประการแรก เกษตรกรอาจจะมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการปลูกพืชที่มีราคาสูงอย่างเช่นอ้อย (และพืชอื่น ๆ) แต่ในขณะเดียวกัน เกษตรกรเหล่านี้ก็จะลดการผลิตพืชอาหารอย่างเช่นข้าว ผลผลิตอาหารประเภทอื่น หันมาทุ่มเทให้กับพืชที่มีราคาสูงเพิ่มขึ้น ในระยะยาว ก็จะทำให้ผู้ผลิตรายย่อย หันไปพึ่งพาอาหารที่ตนเองไม่ได้ผลิตมากขึ้น ราคาพืชอาหารอาจจะสูงขึ้นตามมา ประการที่สอง ทรัพยากรสำหรับผลิตอาหาร อย่างเช่นที่ดิน แรงงาน ทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ จะถูกใช้ไปเพื่อผลิตพืชที่มีมูลค่าสูง นอกจากนั้นทรัพยากรสาธารณะ อย่างเช่นน้ำ ก็จะถูกแบ่งปันเอาไปใช้เพื่อการผลิตที่จะต้องเพิ่มความเข้มข้นมาเพิ่มขึ้น ประการสุดท้าย คือความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ อันเนื่องมาจากการปลูกพืชที่มีมูลค่าสูง มักจะเป็นพืชเชิงเดี่ยว นอกจากนั้นในกรณีของการปลูกอ้อย ก็มีรายงานจากเกษตรกรว่า การใช้สารเคมีในการปลูกอ้อย ทำให้สารเคมีปนเปื้อนในแม่น้ำลำธาร ซึ่งชาวบ้านใช้ประโยชน์เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ และใช้ประโยชน์อย่างอื่น ซึ่งประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนแต่เกี่ยวข้องไปถึงเรื่องความมั่นคงทางด้านอาหารทั้งสิ้น

รูปแบบการผลิตทางการเกษตรอีกแบบที่กำลังขยายตัวเข้าไปเกี่ยวข้องกับผู้ผลิตรายย่อย โดยที่ผู้ผลิตรายย่อย ยังคงดำรงสถานะเป็นเจ้าของที่ดินหรือปัจจัยการผลิตอื่นอยู่ก็คือ การเกษตรแบบพันธะสัญญา (ความจริงการปลูกอ้อยในปัจจุบันก็เป็นเกษตรพันธะสัญญารูปแบบหนึ่ง) การเกษตรแบบพันธะสัญญา เริ่มปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 ภายใต้โครงการสี่ประสาน ซึ่งได้แก่ธุรกิจการเกษตร เกษตรกร สถาบันการเงิน และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง ในแผนพัฒนาฉบับต่อมาแม้ว่าการเกษตรแบบพันธะสัญญา จะไม่ปรากฏในแผนพัฒนาโดยตรง แต่หน่วยงานของรัฐและภาคธุรกิจก็ให้การสนับสนุนในแนวทางนี้มาอย่างต่อเนื่อง ที่สำคัญคือ ภาคธุรกิจเอกชนไทย ได้รณรงค์ให้มีการขยายแนวคิดแบบนี้เข้าไปสู่ประเทศเพื่อนบ้าน ภายใต้ข้อตกลงระหว่างรัฐบาลที่เรียกว่า “Ayeawady-Chao Phraya-Mekong Economic Cooperation Strategy - ACMECS” (Sriboonchitta and Wiboonpong, 2008) ได้ทำให้การเกษตรแบบพันธะสัญญา ขยายไปสู่ประเทศเพื่อนบ้านมากขึ้น โดยมีธุรกิจการเกษตรไทยเป็นคู่สัญญา

การเกษตรแบบพันธะสัญญา ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาการเข้าถึงปัจจัยการผลิตของผู้ผลิตรายย่อย โดยเฉพาะความรู้ทางเทคนิค ซึ่งผู้ผลิตรายย่อยส่วนใหญ่ต้องพึ่งการส่งเสริมการเกษตรของรัฐ ที่ไม่อาจจะครอบคลุมปัญหานี้ทุกด้าน การเกษตรแบบพันธะสัญญา ยังเป็นเครื่องมือในการปรับปรุงคุณภาพให้ผลผลิตทางการเกษตรจากผู้ผลิตรายย่อย มีมาตรฐานตรงตามที่ต้องการ ที่สำคัญที่สุดก็คือการเกษตรแบบพันธะสัญญา เป็นวิธีหรือเครื่องมือในการเผชิญกับความผันผวนของราคา ซึ่งเป็นปัญหาที่ผู้ผลิตรายย่อย ไม่อาจจะควบคุมได้ ในประเทศไทย ธุรกิจที่ทำการผลิตอาหารภายใต้การเกษตรแบบพันธะสัญญาคือกลุ่มเจริญโภคภัณฑ์ ซึ่งในปัจจุบันมีบริษัทที่อยู่ในเครือจำนวนมากถึง 127 บริษัท ในปี พ.ศ.

2555 กลุ่มเจริญโภคภัณฑ์ได้เปิดเผยว่า มีรายได้รวมกัน (ทั้งจากธุรกิจในประเทศและนอกประเทศ) 209,313 ล้านบาท ซึ่งรายได้ดังกล่าวนี้ ใกล้เคียงกับงบประมาณรายจ่ายของกระทรวงกลาโหมในปีเดียวกัน (222,436 ล้านบาท) ในปัจจุบันมีเกษตรกรจำนวนมากเข้าไปอยู่ภายใต้ระบบเกษตรแบบพันธะสัญญา ซึ่งย่อมเกี่ยวข้องไปถึงความมั่นคงทางอาหารด้วย

5.3 ปัจจัยขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความมั่นคงทางอาหารในภาคอีสาน

จากการทบทวนที่ได้กล่าวไว้ข้างบน ก็จะเห็นได้ชัดเจนแล้วว่า ความมั่นคงทางอาหาร เป็นประเด็นที่มีขอบเขตกว้างขวาง โครงการนี้มองว่า การที่จะทำให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร ไม่สามารถที่จะใช้วิธีการแบบ “ตัดเสื้อโหล” (one-size-fit-all) คือมีมาตรการหรือวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง นำไปใช้ครอบคลุมทุกพื้นที่ ดังนั้นโครงการนี้ จะเน้นไปที่การสนับสนุนให้ประชาสังคม ทำงานร่วมกับผู้ผลิตรายย่อย และผู้มีส่วนได้เสีย ร่วมมือกันทำการผลิตความรู้ (co-production of knowledge) ดังนั้นโครงการนี้ จะเน้นไปที่กรณีศึกษา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความกว้างใหญ่ไพศาลของภูมิภาค ประกอบกับความหลากหลายของภูมินิเวศน์ การเลือกพื้นที่กรณีศึกษาในครั้งนี้ ไม่อาจจะครอบคลุมลักษณะภูมินิเวศของภาคอีสานได้ทั้งหมด การเลือกกรณีศึกษาในที่นี้ จึงจัดจำแนกโดยปัจจัยขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความมั่นคงทางอาหาร ในที่นี้ เราจะเสนอกรอบคิดที่เกี่ยวข้องกับกรณีศึกษา และการทบทวนวรรณกรรมอย่างย่อ ๆ จากการทบทวนสถานงานวิจัยประเด็นความมั่นคงทางอาหารที่ได้รับการสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา พบว่า มีงานวิจัยเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร เป็นงานวิจัยของ ด้าน R&D อยู่ภายใต้ฝ่ายวิชาการ จำนวนทั้งหมด 33 โครงการ อยู่ในประเภทงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จำนวน 29 รายการ หากจัดกลุ่มของงานวิจัยเหล่านี้ตาม “ปัจจัยขับเคลื่อน” (drivers) ที่มีผลต่อความมั่นคงทางด้านอาหาร สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 กลุ่มประเด็น ดังจะได้นำเสนอไว้ข้างล่าง ดังนี้

5.3.1 เทคโนโลยี ปัจจุบันเทคโนโลยีมีบทบาทในชีวิตประจำวันของมนุษย์มากขึ้น รวมไปถึงในภาคการผลิตประเภทต่าง ๆ เมื่อไม่นานมานี้มีงานวิจัยที่ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อเพิ่มการรับรู้ของประชาชนเกี่ยวกับอาหารและความมั่นคงทางอาหารโดยการใช้สื่อสมัยใหม่ประเภทสื่ออินโฟกราฟิกทั้งภาพนิ่งและการเคลื่อนไหว ซึ่งเหมาะสมกับการสื่อสารในยุคปัจจุบันที่ผู้คนนิยมเปิดรับสื่อภาพเคลื่อนไหวมากขึ้นเป็นลำดับ (อริชัย อรรคอุดม, 2561) นอกจากนี้เทคโนโลยียังเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับมิติความมั่นคงทางอาหาร อาทิ การนำเทคนิคการวิเคราะห์โดยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ เป็นต้น มาใช้เพื่อการวิเคราะห์ในมิติต่าง ๆ อาทิเช่น การวิเคราะห์ความเสี่ยงจากน้ำท่วมและการประเมินผลกระทบต่อความมั่นคงอาหาร (สุชาติ เจริญทอง และคณะ , 2559) การจัดทำฐานข้อมูลสารสนเทศอาหารปลอดภัย (สิทธิศักดิ์ ปิ่นมงคลกุล และคณะ, 2554) การถือครองและการใช้ประโยชน์ดินสำหรับการปลูกพืชเศรษฐกิจของชุมชน (ครรชิต พิระภาค, 2555) เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าเทคโนโลยีดิจิทัล เข้ามามีบทบาทในการระบบการ

ผลิตในภาคเกษตรทั้งในต้นทางตั้งแต่ระดับชุมชนท้องถิ่น และช่วยเผยแพร่และสร้างการรับรู้ของสังคม สาธารณะปลายทางร่วมด้วย

5.3.2 ความเชื่อมโยงโทรมของทรัพยากรทางการเกษตร งานวิจัยหลายชิ้นสะท้อนว่า ภูมิภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่มนุษย์เข้าไปมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรเกษตรตามเขตนิเวศน์ต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกับภูมิภาคอื่น ๆ เนื่องจากต้องการหาพื้นที่เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือน (ชาญชัย แสงชัยสวัสดิ์ และคณะ, 2555) ซึ่งมีผลต่อการสร้างความเชื่อมโยงโทรมของทรัพยากรทางการเกษตรในนิเวศน์นั้น ๆ ดังนั้น จึงถือว่ามีส่วนขับเคลื่อนหรือเป็นปัจจัยสาเหตุและภาวะคุกคามต่อความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ทั้งในทางตรงและทางอ้อมด้วย (เจตน์สุภษฏี สังข์พันธ์ และคณะ, 2559) อาทิ การสร้างความเชื่อมโยงโทรมจากการใช้ปุ๋ยเคมีในดิน การนำเทคโนโลยีขนาดใหญ่เข้าในแปลงเกษตร หรือการนำพืชเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อนิเวศเกษตรนั้น ๆ เข้าในพื้นที่ หรือการลดลงของปริมาณน้ำใต้ดิน (ภาสกร ธรรมโชติ และ บุญฤทธิ์ ชูประดิษฐ์, ม.ป.ป.) รวมทั้งความเสี่ยงจากการขยายตัวของพืชอุตสาหกรรมประเภทต่าง ๆ (สาวิตร มีจ้อย, 2557) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อมโยงโทรมของทรัพยากรด้านการเกษตร ได้เน้นให้เห็นความสำคัญของผู้ผลิตรายย่อยและชุมชน ในฐานะที่เป็นผู้แสดงหลักในการปกป้องทรัพยากร งานวิจัยกลุ่มนี้ มักจะชี้ให้เห็นว่า การที่จะบรรลุความมั่นคงทางด้านอาหาร มีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง “ระบบการผลิต” ของผู้ผลิตรายย่อย โดยให้ชุมชนและครัวเรือน เปลี่ยนจากการผลิตแบบ “เกษตรเชิงเดี่ยว” ไปสู่การเกษตรที่มีการจัดการ ดูแล พื้นฟูฐานทรัพยากรเกษตร และที่ดินเพื่อการผลิตทางการเกษตรอย่างยั่งยืน (ก้อง เค็มกระโทก และคณะ, 2559) และมีบทบาทในการจัดการระบบเกษตรที่เหมาะสมในรูปแบบต่าง ๆ ด้วย (ครรชิต พิระภาค และคณะ (2559)

5.3.3 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและผู้มีส่วนได้เสีย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นปัจจัยขับเคลื่อนที่สำคัญอย่างหนึ่ง ที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางด้านอาหาร โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงรสนิยมของผู้บริโภค รายงานการวิจัยบางชิ้นชี้ว่า ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ (รสนิยมเกี่ยวกับเรื่องอาหาร) ได้ขยายไปถึงครัวเรือนผู้ผลิตรายย่อยในชนบทด้วย นอกจากนี้ ระบบอาหารได้ขยายของเขตออกไปอย่างกว้างขวาง เกี่ยวข้องกับผู้คนจำนวนมาก นับตั้งแต่ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับสารเคมี ปุ๋ย ซึ่งได้กลายมาเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ครัวเรือนผู้ผลิตรายย่อย การขนส่งอาหาร การแปรรูป การจำหน่ายอาหาร (ตลาดสด การค้าปลีก) ตลอดไปจนถึงผู้บริโภคในเมือง (ดูแผนภูมิระบบอาหาร) ดังนั้น ความมั่นคงทางด้านอาหาร ต้องการการทำงานร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนได้เสียหลายฝ่าย ความร่วมมือระหว่างภาคเมืองและผู้ผลิตอาหาร ดังกล่าวข้างต้นว่า โครงการวิจัยฯ นี้ วิเคราะห์และประเมินว่าการขับเคลื่อนประเด็นความมั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นไม่สามารถดำเนินการโดยชุมชนได้เพียงลำพัง จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของภาคส่วนในท้องถิ่นหรือจังหวัด ดังนั้น การบูรณาการความร่วมมือเพื่อขับเคลื่อนการสร้างความมั่นคงทางอาหารจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง (สม นาสอำนาจ และคณะ, 2556) ซึ่งจำเป็นต้องแสวงหาความร่วมมือและอาศัยภาคีเครือข่ายท้องถิ่นในการทำงานร่วมกัน (คณะกรรมการภาคี

ความร่วมมือจังหวัดชัยภูมิ, 2557) อาทิ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างเทศบาลตำบล (ธีรพงษ์ บัวหล้ม, 2558) ผู้บริโภคในเขตเมือง ภาคการผลิตหรือภาคประชาชนอื่น ๆ ในท้องถิ่น ซึ่งจะนำไปสู่การค้นหารูปแบบหรือแนวทางการป้องกัน ฟื้นฟู ความมั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นในภาพนโยบายสาธารณะและแผนยุทธศาสตร์ที่เกิดจากการออกแบบร่วมกัน (วีระศักดิ์ จุลดาลัย และคณะ, 2556) อันจะลดความเสี่ยงจากความไม่มั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนในอนาคต ถ้าหากจะกล่าวโดยรวม การทบทวนงานวิจัยพบว่า งานวิจัยในด้านนี้ยังมีข้ออ่อนอยู่มาก ดังนั้น ในโครงการวิจัยนี้ จึงมุ่งที่จะสร้างความร่วมมือของผู้ที่เกี่ยวข้อง ในการ “สร้างความรู้” (co-production of knowledge) เพื่อแสวงหาแนวทางในการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารร่วมกันระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้อง

5.3.4 การผันแปรของสภาพภูมิอากาศและการปรับตัวของผู้ผลิตรายย่อย ระบบการผลิตทางเกษตรถือได้ว่าเป็นการสร้าง ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนชนบทอย่างหนึ่งที่ต้องเผชิญอยู่กับความเสี่ยง (ความไม่แน่นอน) ของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรเกษตร (เฉลิมพล สำราญพงษ์ และคณะ, 2560) ดังนั้น การประเมินศักยภาพคน ชุมชนและภาวะเปราะบาง และการจัดการความเปราะบางด้านความมั่นคงทางอาหารเชิงเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนและชุมชน ยังเป็นเรื่องที่ต้องดำเนินการควบคู่กัน (ชัยรัตน์ จุสปาโล และคณะ, 2557 และนาฏสุดา ภูมิจำนง, 2558) รวมไปถึงการพัฒนาศักยภาพด้านการปรับตัวของคน การจัดทำฐานข้อมูลความเสี่ยงจากความเปราะบางของพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศเพื่อความมั่นคงทางอาหาร (เอกรินทร์ พึ่งประชา และคณะ, 2557) และการแสวงหาข้อเสนอเชิงนโยบายในด้านกลยุทธ์การป้องกันและปรับตัวของประชากรเมื่อเผชิญกับความไม่มั่นคงทางอาหารจากการผันแปรของสภาพภูมิอากาศ รวมทั้งการปรับตัวทั้งในระดับปัจเจก ระดับชุมชน และระดับประเทศ (ชาญชัย แสงชโยสวัสดิ์ และคณะ, 2555)

กล่าวโดยสรุป การวิจัยที่ผ่านมาได้เน้นไปที่ปัจจัยขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (drivers of changes) ในขณะที่งานวิจัยนี้ ได้ให้ภาพเกี่ยวกับปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหาร ที่หลากหลายครอบคลุม แต่สิ่งที่ยังเป็นช่องว่างก็คือคำถามที่ว่า ความรู้เหล่านี้ จ्ञานำมาใช้ประโยชน์โดย “ผู้แสดง” ในระบบอาหารได้อย่างไร โครงการวิจัยนี้ จะ set คำถามนี้ไว้ตั้งแต่ต้น เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้เข้ามามีบทบาทในการสร้างความรู้ตั้งแต่ต้น

6. นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

6.1 ภาคประชาสังคม (Civil Society Organization) หมายถึง ผู้กระทำการ (Actor) ที่ไม่ใช่รัฐและไม่ใช่ธุรกิจ ทั้งระดับบุคคล กลุ่มบุคคลหรือองค์กรในท้องถิ่นที่มีวัตถุประสงค์หรือเจตนาที่ดำเนินงานพัฒนาเพื่อประโยชน์ของกลุ่มเป้าหมายหรือพื้นที่ โดยไม่ได้แสวงหากำไรในเชิงธุรกิจหรือพาณิชย์ ในโครงการวิจัยนี้ ภาคประชาสังคมจะมีบทบาทหลักในการทำงานเชิงขบวนหรือกระบวนการขับเคลื่อนงานวิจัยร่วมกับชาวบ้าน (ผู้ผลิตรายย่อย) ร่วมกับนักวิชาการและภาคีพัฒนาอื่น ๆ ในท้องถิ่น

6.2 ผู้ผลิตรายย่อย (Small Holder) หมายถึง ผู้ผลิตอาหารรายย่อยที่ผลิตอาหารหลากหลายทั้งพืช อกาติ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา ปาล์ม น้ำมัน หรืออื่น ๆ หรือเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ทำการผลิตของตนเอง ในชุมชนท้องถิ่น ในโครงการนี้พิจารณาผู้ผลิตรายย่อยในฐานะผู้กระทำการ (Actor) ทั้งในระดับครัวเรือน และระดับชุมชน ซึ่งไม่ได้มองว่าผู้ผลิตรายย่อยเป็นเพียงผู้รับประโยชน์เพียงอย่างเดียว แต่จะเป็นผู้ตัดสินใจ ในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการกระทำในโครงการวิจัยฯ นี้ด้วย โดยผู้ผลิตรายย่อยจะร่วมทำงาน ร่วมกับภาคประชาสังคม นักวิชาการ และผู้มีส่วนได้เสียหรือผู้เกี่ยวข้อง ตั้งแต่การแสวงหาหลักฐานเชิง ประจักษ์ การทำความเข้าใจปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ และมีส่วนร่วมในการออกแบบนวัตกรรมหรือทางออก ของปัญหา (solution) ตลอดกระบวนการวิจัย

6.3 ความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) หมายถึง ความสามารถในการเข้าถึงอาหารของ บัณฑิตบุคคลที่จะทำให้เขาเกิดความพึงพอใจและสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีคุณภาพ ในโครงการวิจัยฯ นี้ ได้พิจารณามิติความมั่นคงทางอาหารไว้ครอบคลุม 4 มิติ ได้แก่ 1) การมีอาหาร (availability) ที่เพียงพอ 2) การเข้าถึงอาหาร (food access) ที่เพียงพอและสม่ำเสมอ 3) การใช้ประโยชน์อาหารหรือความปลอดภัย ของอาหาร (Food safety) และ 4) ความไม่ผันแปร (stability) ของอาหารที่มีปริมาณมากหรือขาดแคลนจน น้อยเกินไป

7. ขอบเขตการศึกษา

โครงการวิจัยฯ นี้มีพื้นที่ดำเนินการใน 4 จังหวัด ดังนี้ (ดูรายละเอียดโครงการย่อยในเอกสารแนบ)

7.1 โครงการวิจัยการเสริมสร้างทุนท้องถิ่นในการพัฒนาทรัพยากรประมงพื้นบ้านเพื่อ ความมั่นคงทางอาหาร: กรณีศึกษาชุมชนริมเขื่อนลำปาว ตำบลหนองสรวง อำเภอหนองกุงศรี จังหวัด กาฬสินธุ์

จังหวัดกาฬสินธุ์ มีสัดส่วนคนจนมากเป็นอันดับ 3 ของประเทศ ในขณะที่โครงสร้าง เศรษฐกิจส่วนใหญ่ คือ เกษตร และ อุตสาหกรรมการเกษตร ซึ่งอุตสาหกรรมการเกษตรมีการลงทุน และ อัตราการผลิตที่สูงขึ้น รวมถึงการส่งเสริมการเพาะเลี้ยงปลาและกุ้งน้ำจืด ส่งผลให้ สถิติปลาที่ได้จากการ เพาะเลี้ยงมากขึ้น ในขณะที่สถิติปลาที่จับได้จากธรรมชาติลดลง สัมพันธ์กับ สถานการณ์คุณภาพน้ำในเขื่อน ลำปาวลดลง มีโลหะหนักปนเปื้อนเกิดจากการใช้สารเคมีในการทำเกษตรกรรม สอดคล้องกับสถานการณ์ การผลิตอ้อยและมันสำปะหลังเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่ริมเขื่อนลำปาว และ การกำกับควบคุมด้านการ ประมงที่เข้มงวดมากขึ้น

จากงานวิจัยในพื้นที่ พบว่า ชุมชนผู้ที่ประกอบอาชีพด้านการประมงลดลง จากทำประมง เพื่อยังชีพมาสู่การจำหน่าย ปรับเปลี่ยนจากเครื่องมือจับปลาพื้นบ้านมาใช้เครื่องมือสมัยใหม่มากขึ้น อาชีพ หลักกลายเป็นอาชีพรอง และอาชีพเสริม ปัญหาด้านเศรษฐกิจชุมชน คือ ค่าใช้จ่ายครัวเรือนและต้นทุน

การผลิตสูงขึ้น รายได้ไม่แน่นอน ความไม่มั่นคงในด้านที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน และ ปัญหาหนี้สิน อันเกิดจากปัจจัย ค่านิยมการบริโภคนิยม นโยบายการส่งเสริมการเลี้ยงปลาในกระชัง ปริมาณและระดับน้ำในเขื่อนลำปาวลดลง มลพิษจากสารเคมีการเกษตรปนเปื้อนในน้ำ คนภายนอกเข้ามาจับปลามากขึ้น ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น รวมทั้งปริมาณและความหลากหลายของปลาลดลง สิ่งเหล่านี้ล้วนกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชน และ กระทบไปยังความมั่นคงทางอาหารของผู้บริโภค โครงการวิจัยฯ นี้จึงมีคำถามหลักในการวิจัย คือ จะมีวิธีการระดมเงินลงทุน มาใช้เพื่อพัฒนาทรัพยากรประมงพื้นบ้าน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของอาชีพประมงและความมั่นคงทางด้านอาหารได้อย่างไร โดยที่มิวิจัยกำหนดมีวัตถุประสงค์การวิจัยที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาเงินลงทุนของชุมชนและทรัพยากรประมงพื้นบ้าน 2) เพื่อนำผลการศึกษาและการวิเคราะห์ มาสร้างระบบและกลไกในการระดมเงินลงทุนสำหรับการปกป้อง พัฒนาทรัพยากรประมงพื้นบ้านเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และ 3) เพื่อเสนอแนวทางและรูปแบบการพัฒนาเงินลงทุนของชุมชนและทรัพยากรประมงพื้นบ้านเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง

กระบวนการวิจัยในโครงการนี้จะใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) กลุ่มเป้าหมายหลักในการวิจัย คือ ชาวประมงพื้นบ้านและผู้นำหมู่บ้านบ้านทับปลา หมู่ 7 และ บ้านนาอวน หมู่ 5 เทศบาลตำบลหนองสรวง สภากองศกรมชนตำบลหนองสรวง กลุ่มเป้าหมายรอง คือ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น ประมง ศูนย์ศูนย์บริหารจัดการประมงน้ำจืด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน กฟผ. และพัฒนาชุมชน โดยมีขั้นตอนในการวิจัย 5 ระยะ คือ 1. ระยะก่อนทำวิจัย (Pre-Research Phase) 2. ระยะของการทำวิจัย (Research Phase) 3. ระยะของการจัดทำแผน (Planning Phase) 4. ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation Phase) 5. ระยะติดตามและประเมินผลการทำงาน (Monitoring and Evaluation Phase) มีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ การศึกษางานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสังเกตการณ์ และการประชุมกลุ่ม

7.2 โครงการวิจัยการศึกษาการสร้างความร่วมมือระหว่างผู้บริโภคในเมืองและผู้ผลิตพืชผักปลอดสารพิษ เพื่อขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหาร จังหวัดนครพนม

โครงการวิจัยนี้มุ่งเน้นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจถึงแนวทางการพัฒนาพืชผักปลอดสารพิษของคนชุมชนเมืองในการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหาร จังหวัดนครพนม ที่มีความสัมพันธ์กับระบบภูมิเวศนิรมฝั่งแม่น้ำโขง การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชนชนบทที่กลายเป็นชุมชนเมือง ระบบการผลิตพืชผักอาหารและการจัดการของผู้บริโภค การพัฒนากระบวนการผลิตให้พืชผักปลอดภัยไร้สารพิษ มีคุณภาพและเพียงพอต่อความต้องการผู้บริโภค โดยคนในชุมชนเมือง ภาครัฐมีส่วนร่วมต่อระบบและการจัดการ จึงเป็นการศึกษาและพัฒนาแนวทางการปฏิบัติการเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ ทัศนคติ และพฤติกรรมผู้ผลิตและผู้เกี่ยวข้อง เพื่อให้คน

ในชุมชนมีรากฐานที่แข็งแกร่งในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร พืชผักอาหารให้ปลอดภัยไร้สารพิษริมฝั่งแม่น้ำโขง โดยการวิจัยนี้มีโจทย์การวิจัยฯ ดังนี้ 1) การพัฒนาพืชผักอาหารปลอดภัยของชุมชนเมืองในการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหาร จังหวัดนครพนม จะมีแนวทางการพัฒนาอย่างไร 2) การปรับตัวของชาวบ้านในชุมชนเมืองที่ปลูกพืชผักอาหารปลอดภัยต่อการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมภายใต้ภูมิโนทัศน์อย่างสมดุล มีแนวทาง/วิธีการใดบ้าง และ 3) ใครบ้างจะเข้ามาช่วยสนับสนุนเกษตรกรพืชผักอาหารปลอดภัยไร้สารพิษ/ช่วยสนับสนุนอย่างไรบ้าง โดยมีวัตถุประสงค์การวิจัยที่สำคัญ 3 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์การผลิตพืชผักอาหารที่ปลอดภัยของคนในชุมชนเมืองธาตุพนม อำเภอธาตุพนม 2) เพื่อศึกษาและพัฒนาภาคประชาสังคมต่อการดำเนินงานขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชนเมืองธาตุพนม และ 3) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาและปฏิบัติการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชนเมืองธาตุพนม

ทั้งนี้ โครงการวิจัยฯ มีพื้นที่เป้าหมายดำเนินการวิจัยใน 2 ชุมชน ที่ชาวบ้านประกอบอาชีพหลักคือปลูกพืชผักอาหารในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงและปากลำน้ำท่า ได้แก่ หมู่ 11 บ้านธาตุพนมใต้ ตำบลธาตุพนม และหมู่ 4 บ้านโพธิ์ทอง ตำบลธาตุพนมใต้ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม เมื่อสิ้นสุดโครงการงานวิจัยนี้จะเกิดผลกระทบ (Impact) ที่จะเกิดตามมาจากการวิจัย คือ 1) ชุมชนเมืองธาตุพนมเป็นชุมชนต้นแบบที่ได้รับการพัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้ในด้านนวัตกรรมปรับตัวของเกษตรกรที่ปลูกพืชผักริมฝั่งแม่น้ำโขง ที่ผลิตอาหารปลอดภัยไร้สารพิษเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร 2) ชุมชนเมืองธาตุพนมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) หน่วยงานในระดับพื้นที่และระดับอื่น ๆ มีนโยบายและแผนสนับสนุนการดำเนินงานด้านการปรับตัวของเกษตรกรที่ทำการเกษตรริมฝั่งโขง ที่ผลิตพืชผักอาหารปลอดภัยไร้สารพิษเพียงพอต่อความต้องการของผู้บริโภคสำหรับคนชุมชนเมืองธาตุพนมและพื้นที่อื่น ๆ อันมีผลกระทบที่ก่อให้เกิดความมั่นคงทางต่อไป

7.3 โครงการวิจัยการพัฒนาและใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในการประเมินสถานะอาหารในท้องถิ่น กรณีศึกษา ตำบลหนองแคน อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด

จากการจัดเก็บข้อมูลสถานการณ์สถานะของอาหารในพื้นที่วิจัย พบว่า เป็นการจัดทำโดยหน่วยงานภาครัฐ ด้วยการศึกษาลำรวจ และจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับอาหารในภาพรวมของพื้นที่เป็นประจำทุกปี และมีการนำข้อมูลดังกล่าวไปใช้ประโยชน์ค่อนข้างจำกัด เนื่องจากข้อมูลที่มีเป็นการจัดเก็บข้อมูลแบบแยกส่วน และยังขาดข้อมูลเชิงลึกที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับรายละเอียดของอาหารในพื้นที่เฉพาะ ทั้งนี้พื้นที่วิจัยมีความเข้มแข็งในการขับเคลื่อนงานพัฒนาในด้านต่างๆ ทีมวิจัยได้ร่วมศึกษาความต้องการของภาคประชาสังคมในพื้นที่วิจัย พบว่า พื้นที่วิจัยต้องการข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์สถานะ และศักยภาพของอาหารในพื้นที่ และมีความต้องการในการจัดทำข้อมูลดังกล่าวให้เป็นระบบ ด้วยเหตุนี้ทีมวิจัยร่วมกับภาคประชาสังคมในพื้นที่ได้มีความเห็นพ้องร่วมกันเกี่ยวกับความมั่นคงของอาหารในประเด็นของการจัดเก็บ

ข้อมูลสภาวะอาหารในพื้นที่ กล่าวคือ ประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่ยังขาดความรู้เกี่ยวกับข้อมูลสภาวะของอาหารในพื้นที่ ความดูแลรับผิดชอบของตน เมื่อประชาชนไม่ทราบข้อมูลศักยภาพ และสภาวะอาหารในพื้นที่ ก็จะส่งผลให้มีการใช้ประโยชน์จากอาหารในชุมชนอย่างไม่คุ้มค่า ไม่เกิดความรู้สึกห่วงแหนและเห็นคุณค่าของอาหารในพื้นที่ เนื่องมาจากประชาชนขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับอาหารในพื้นที่ของตนอย่างแท้จริง ยังผลให้พื้นที่ขาดการดูแล รักษา และพัฒนาอาหารในพื้นที่ ความมั่นคงทางอาหารก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ และความมั่นคงทางอาหารในระดับสังคมจะเกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืน ก็ต่อเมื่อในทุกรอบครัว ต้องตระหนักรู้ในสภาวะอาหารในพื้นที่เฉพาะของตน รวมไปถึงการประเมินสภาวะภัยพิบัติที่มักเกิดขึ้นในพื้นที่ เพื่อนำไปเชื่อมโยงกันในการรับมือ หรือบริหารจัดการเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารในอนาคต และเพื่อสร้างความรู้ ชุมใหม่จากฐานปฏิบัติการของชาวบ้านในพื้นที่วิจัย และด้วยสถานการณ์โลกในปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าโลกได้เปลี่ยนเข้าสู่ยุคโลกแบบใหม่ Knowledge - Based และเข้าสู่ยุค Digital Economy ที่มีการคิดค้น วิจัย และพัฒนา ด้วยการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาใช้ในภาคส่วนต่าง ๆ ของสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะในภาคเกษตรกรรมที่มีการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาใช้เพื่อช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร เช่น เทคโนโลยีโดรน (Drone) เพื่อการเกษตร เป็นต้น เพื่อช่วยลดต้นทุนและแรงงานในภาคการผลิต

การวิจัยในโครงการวิจัยฯ นี้มีโจทย์วิจัย 3 ประการ คือ 1) สถานการณ์อาหาร และสถานการณ์ภัยพิบัติในพื้นที่เป็นอย่างไร 2) เทคโนโลยีดิจิทัลที่จะนำมาใช้ในการเก็บข้อมูล ประเมินสถานการณ์อาหาร และสถานการณ์ภัยพิบัติในพื้นที่เป็นอย่างไร ควรพัฒนาออกมาในรูปแบบใด และ 3) ข้อมูลที่ได้จากเทคโนโลยีดิจิทัลในเรื่องสถานการณ์อาหาร และสถานการณ์ภัยพิบัติในพื้นที่ จะนำมาใช้ร่วมกันในการสร้างรูปแบบการบริหารจัดการเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่อย่างยั่งยืนได้ในรูปแบบไหนอย่างไร และมีวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์อาหารและสถานการณ์ภัยพิบัติในพื้นที่ 2) เพื่อจัดทำและพัฒนาเทคโนโลยีดิจิทัลที่จะนำมาใช้ในการเก็บข้อมูลและประเมินสถานการณ์อาหาร และสถานการณ์ภัยพิบัติในพื้นที่ และ 3) เพื่อศึกษารูปแบบ (Model) การสร้างความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่อย่างยั่งยืน ด้วยการนำข้อมูลที่ได้จากเทคโนโลยีดิจิทัลในเรื่องสถานการณ์อาหารและสถานการณ์ภัยพิบัติในพื้นที่

การวิจัยนี้จะดำเนินการวิจัยในพื้นที่เป้าหมายตำบลหนองแคน อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด ประกอบด้วย 14 หมู่บ้าน (บ้านหนองแคน บ้านหนองบัวบาน บ้านฝายใหญ่ บ้านคูใหญ่ บ้านสำราญ บ้านสวนกอ บ้านคูบัว บ้านโคกกลาง บ้านแดนสวรรค์ บ้านหนองบาก บ้านแหล่งป่าแคน บ้านสวนปอ บ้านฝายใหญ่ และบ้านคูใหญ่) ตั้งอยู่ในภูมินิเวศที่ราบทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งผลกระทบ (Impact) ที่จะเกิดขึ้นตามมาจากการดำเนินโครงการและการใช้ประโยชน์โครงการวิจัยนี้ คือ 1) เกิดพื้นที่ต้นแบบที่ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในการบริหารจัดการ และพัฒนาพื้นที่ที่สอดคล้องกับนโยบายรัฐ Thailand 4.0 และ 2) เชื่อมโยงเครือข่ายที่เกี่ยวข้องมาร่วมแลกเปลี่ยน และช่วยผลักดันพื้นที่ เช่น มูลนิธิชัยพัฒนา เป็นต้น

งานวิจัยชิ้นนี้จึงมีความสนใจศึกษาการพัฒนาเทคโนโลยีดิจิทัลขึ้นมาเพื่อนำมาใช้สำรวจสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนด้วยการประเมินสถานะอาหารในท้องถิ่น ด้วยการจัดทำโปรแกรมการจัดการฐานข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับสถานะอาหารในท้องถิ่น จากนั้นในปีถัดไปจะมีการสำรวจข้อมูลเรื่องภัยพิบัติ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น อันจะนำไปสู่การถอดบทเรียนเพื่อวางแผน และหารูปแบบการบริหารจัดการความมั่นคงทางด้านอาหาร KN (Knowledge of Nongkan) ที่มีการวางแผนเชื่อมโยงเครือข่ายต่าง ๆ อันจะนำไปสู่ การเกิดระเบียบ ข้อบังคับ หรือกฎหมายชุมชนต่อไปเพื่อการสร้างความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่อย่างยั่งยืน

7.4 โครงการวิจัยการประยุกต์ใช้ข้อมูลสารสนเทศการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศสำหรับการปรับตัวของเกษตรกรทำนา เพื่อความมั่นคงทางอาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

โครงการวิจัยฯ นี้มุ่งเน้นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมที่มีต่อรูปแบบการทำนา การหาอยู่-หากินของชาวบ้าน และพัฒนาแนวทาง/วิธีการปรับตัวของเกษตรกร ที่ทำนภายใต้อาณัติของกรมวิทย์ฯ อย่างสมดุลงานให้เกิดความมั่นคงทางอาหารทั้งในปัจจุบันและในอนาคต เนื่องจากเป็นเรื่องสำคัญที่จะช่วยให้ชุมชนมีรากฐานที่แข็งแรงในการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและผู้บริโภคได้ในระยะยาว รวมถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกระดับสามารถนำชุดความรู้ดังกล่าวไปวางแผนนโยบาย ได้อย่างเหมาะสม เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยการวิจัยในโครงการวิจัยฯ นี้มีโจทย์วิจัย 3 ประการ คือ 1) การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคม ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของเกษตรกรที่ทำนาอย่างไร 2) การปรับตัวของเกษตรกรที่ทำนาต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมภายใต้ภูมิทัศน์อย่างสมดุลงานมีแนวทาง/วิธีการใดบ้าง และ 3) ใครบ้างจะเข้ามาช่วยสนับสนุนเกษตรกรที่ทำนา/ช่วยสนับสนุนอย่างไรบ้าง จากโจทย์การวิจัยดังกล่าวข้างต้นมีวัตถุประสงค์การวิจัย 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาผลกระทบ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมต่อวิถีชีวิตของเกษตรกรที่ทำนา 2) เพื่อกำหนดแนวทาง/วิธีการปรับตัวของเกษตรกรที่ทำนาต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมภายใต้ภูมิทัศน์อย่างสมดุลงาน และ 3) เพื่อสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องในการเข้ามาช่วยสนับสนุนเกษตรกรที่ทำนา

งานวิจัยนี้จะดำเนินการวิจัยในพื้นที่เป้าหมายซึ่งมี 2 ภูมิทัศน์ ในระยะแรก 5 หมู่บ้าน ได้แก่ 1) ภูมิทัศน์ “ทาม” ถ้าน้ำมูลตอนใต้ ได้แก่ บ้านดงบัง หมู่ 8 และ หมู่ 9 ตำบลหนองบ่อ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี และ 2) ภูมิทัศน์ “ทุ่ง” : ที่ราบขนาดใหญ่ บ้านคูเมือง หมู่ 1, หมู่ 4 และหมู่ 7 ตำบลคูเมือง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี และจะมีการขยายผลในระยะปีต่อมา คือ ขยายพื้นที่เพิ่มอีก 2 ภูมิทัศน์ ได้แก่ ภูมิทัศน์ “โคก” และภูมิทัศน์ “ภู” ซึ่งทีมวิจัยคาดหวังว่าเมื่อกระบวนการวิจัยเสร็จสิ้น

จะเกิดผลกระทบ (Impact) จากการดำเนินโครงการและการใช้ประโยชน์โครงการวิจัยนี้ คือ 1) เกิดพื้นที่ต้นแบบ/ศูนย์การเรียนรู้ในการพัฒนานวัตกรรมการปรับตัวของเกษตรกรที่ทำนาต่อผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคม เพื่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร และ 2) มีนโยบายขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับอื่น ๆ เพื่อสนับสนุนการปรับตัวของเกษตรกรที่ทำนาต่อผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคม เพื่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นอย่างมีทิศทาง

8. วิธีการดำเนินงานวิจัย

8.1 ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง

ผลที่จะเกิดขึ้น (impacts) จากโครงการวิจัยนี้คือ 1) ประชาสังคม (องค์กร/ โครงการ เครือข่าย ฯลฯ) ที่เข้าร่วมในโครงการ ได้รับการพัฒนาศักยภาพในการวิจัยความมั่นคงทางด้านอาหาร และศักยภาพอื่น ๆ ในการส่งเสริมผู้ผลิตรายย่อยในการสร้างความมั่นคงด้านอาหาร 2) ผู้ผลิตรายย่อยและผู้นำเครือข่ายในระดับชุมชน ที่เข้าร่วมในโครงการ ได้รับการสนับสนุนผู้ผลิตรายย่อยและเครือข่ายระดับชุมชน ในการแสวงหาวิธีการแก้ปัญหาความมั่นคงด้านอาหารในท้องถิ่น 3) เกิดกลไกความร่วมมือในส่งเสริมความมั่นคงด้านอาหารในท้องถิ่น การสร้างและแลกเปลี่ยนความรู้ด้วยความร่วมมือของผู้ที่เกี่ยวข้อง และการรณรงค์นโยบาย สำหรับเส้นทาง (pathway) การก้าวไปสู่ผลที่คาดว่าจะได้รับ นั้น มีส่วนประกอบที่สำคัญของงาน (work package) คือ

ขั้นตอนที่หนึ่ง การเตรียมการและการคัดเลือกผู้เข้าร่วมโครงการและพื้นที่ โครงการวิจัยนี้ มองว่า ภาคประชาสังคมเป็น จุดเริ่มต้น หรือเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของ inputs ในระยะเริ่มแรกนี้ โครงการได้มีการหารือ และเชิญชวนให้ประชาสังคมที่มีความสนใจประเด็นด้านความมั่นคงทางอาหาร เข้ามาแลกเปลี่ยนหารือกัน การคัดเลือกประชาสังคมในระยะแรกจึงเป็นการปรึกษาหารือ (consultative) แต่ในระยะต่อไปอาจจะมีกระบวนการอื่น ๆ เข้ามาเพิ่มเติม ประชาสังคมเหล่านี้ อาจจะมีชุมชนที่ตนเองทำงานร่วมอยู่แล้ว หรือชุมชนที่เลือกขึ้นมาใหม่ การแสวงหาโจทย์คำถามการวิจัยของประชาสังคมในแต่ละพื้นที่ อาจจะไม่แตกต่างกันออกไป ในพื้นที่ที่ประชาสังคม ทำงานในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารอยู่แล้ว ก็อาจจะมี การพูดคุยในหมู่ผู้นำ แต่ในพื้นที่ที่ยังไม่ได้มีกิจกรรมอะไรเลย อาจจะมีการประชุมหรือการจัดกระบวนการเพื่อให้ได้มาซึ่งโจทย์คำถามการวิจัย โดยมีการนำเอาประเด็นมาหารือกันที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น 1 ครั้ง ก่อนที่จะเตรียมข้อเสนอโครงการละเอียด ภายหลังจากที่โครงการได้รับการอนุมัติ แต่ละพื้นที่จะเตรียมข้อมูลทางเศรษฐกิจสังคมของพื้นที่ และข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้สนับสนุนการทำงานโครงการฯ

ประเด็นที่มีความเป็นห่วง และได้มีการหยิบยกขึ้นมาหารืออย่างไม่เป็นทางการ คือการเข้าชั้นของโครงการในระดับพื้นที่ เนื่องจากว่า การวิจัยความมั่นคงทางอาหาร ไม่ได้เริ่มต้นจากการนับหนึ่ง

และโครงการวิจัยนี้ ก็ไม่ควรจะเริ่มต้นใหม่ ซ้ำรอยกับงานหลายเรื่องที่ได้ทำก้าวหน้าไปแล้ว ต่อประเด็นเหล่านี้ โครงการนี้จะยึดหลัก “ขยายการลงทุน” จากงานเดิมที่มีอยู่ และการบริหารจัดการทุกระดับ จำเป็นต้องยึดหลักธรรมาภิบาล ความโปร่งใส อาศัยการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายและสามารถตรวจสอบได้

ขั้นตอนที่สอง การพัฒนาศักยภาพ ประชาสังคม (และผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมการวิจัย) จะได้รับการพัฒนาศักยภาพในการวิจัยความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ การพัฒนากรอบคิด การออกแบบกระบวนการหรือการวางแผนการวิจัย การสร้างเครื่องในการทำงาน เช่นเดียวกัน กระบวนการพัฒนาศักยภาพของประชาสังคม ไม่ได้มองว่า ประชาสังคมเหล่านี้ มีศักยภาพเป็นศูนย์ หลายองค์กรมีประสบการณ์ในการทำงานวิจัยมาเป็นระยะเวลาแล้ว และบางองค์กรก็เคยทำงานที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารมาแล้ว กระบวนการพัฒนาศักยภาพ จะอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ในแนวระนาบ ด้วยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และอาจจะมีการศึกษาดูงาน ภายหลังจากการได้รับการพัฒนาศักยภาพ และในระหว่างที่ประชาสังคมทำงานสนาม ก็จะได้รับติดตาม สนับสนุน ให้คำปรึกษา จากทีมวิจัยกลาง

เพื่อให้สามารถสังเคราะห์รวมข้ามพื้นที่การวิจัย โครงการวิจัยนี้ จะใช้เครื่องมือบางอย่างร่วมกัน และเครื่องมือเหล่านี้ จะนำมาสร้างความเข้าใจกับประชาสังคมในขั้นตอนของการพัฒนาศักยภาพ เครื่องมือที่สำคัญได้แก่ กรอบคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหาร และการประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหาร และอีกเครื่องมือหนึ่งคือกรอบคิดวิถียั่งยืนที่ยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Framework – SLF) การนำเอาเครื่องมือดังกล่าวมาทำความเข้าใจ และสร้างทักษะการใช้เครื่องมือให้แก่ภาคประชาสังคม จำเป็นต้องคำนึงถึงการประยุกต์ใช้ ในขณะเดียวกันก็ต้อง “ลักษณะร่วม” เพื่อให้สามารถสังเคราะห์ภาพรวมขึ้นมาได้

ขั้นตอนที่สาม การแสวงหาความร่วมมือจากภาคี เครือข่าย ผู้มีส่วนได้เสีย ในขั้นตอนนี้จะเป็นภาระของภาคประชาสังคมที่รับผิดชอบดำเนินโครงการ โดยอาจจะเริ่มต้นจากวิเคราะหผู้มีส่วนได้เสีย การจัดเวทีในระดับพื้นที่เพื่อให้ผู้มีส่วนได้เสีย buy-in แนวคิดของโครงการ พร้อมรับฟังข้อเสนอแนะของผู้มีส่วนได้เสีย นำมาปรับแผนการดำเนินงาน นอกจากนั้น อาจจะทำให้ความสำคัญกับพันธมิตร อย่างเช่น สปสข. สสส. พอช. ที่มีความสนใจและมีโครงการในลักษณะเดียวกัน ชัดชวอนให้พันธมิตรเหล่านั้น เข้ามาเกี่ยวข้องภายใต้แนวคิดที่ว่า โครงการนี้ จะช่วยขยายการลงทุน และขยายผลกระทบของงานหรือโครงการของพันธมิตรเหล่านั้น

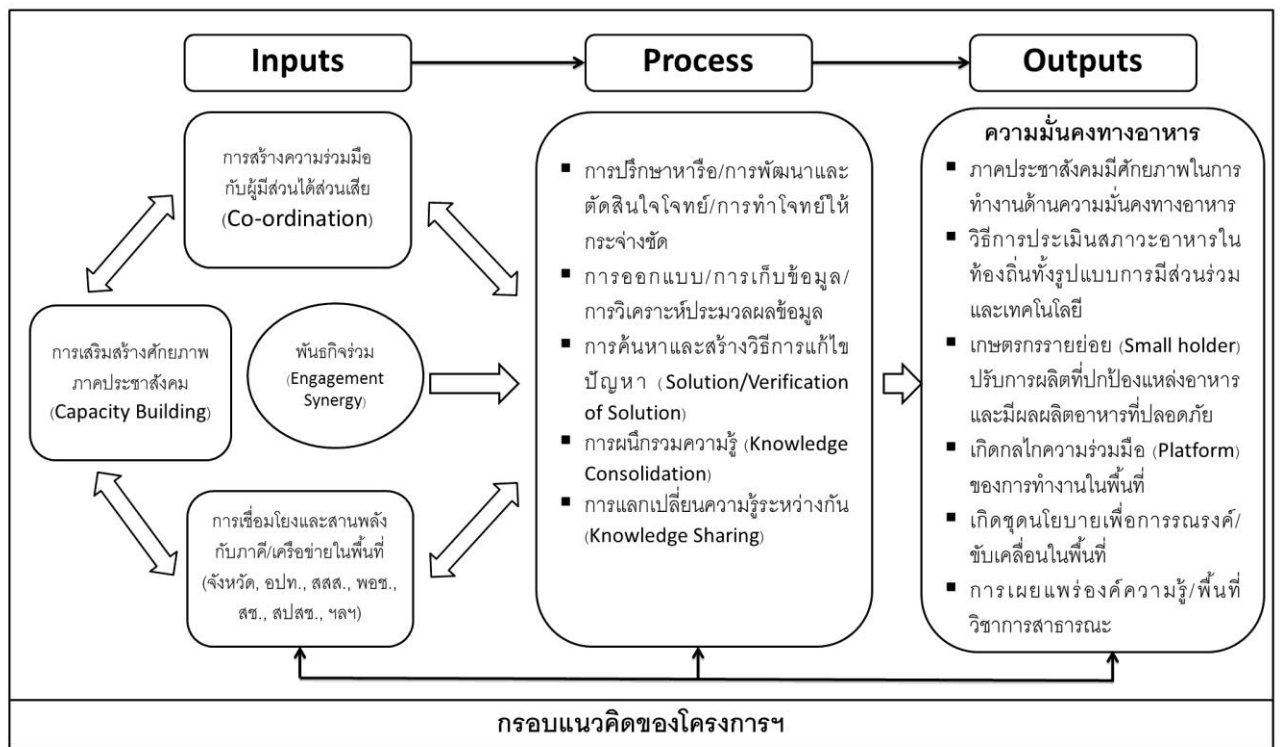
ขั้นตอนที่สี่ การดำเนินการวิจัย ในขั้นตอนนี้ ประชาสังคม จะร่วมกับชุมชน/ครัวเรือนเป้าหมาย ในการวิจัยโดยใช้กระบวนการวิจัยชาวบ้าน การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หรืออื่น ๆ เพื่อเข้าใจปัญหาที่ชัด และออกแบบการแก้ไขปัญหาพร้อมกับชุมชนเป้าหมาย ผลผลิตของการดำเนินงานในขั้นตอนนี้ จะมีความสำคัญที่จะส่งผลให้เกิดผลกระทบในขั้นต่อ ๆ ไป โดยเฉพาะการวิจัยที่สามารถระบุปัญหาความมั่นคงทางอาหาร และทำความเข้าใจในปัญหานั้น ๆ โดยมีข้อมูลเชิงประจักษ์รองรับ หรือ

เรียกได้ว่า เป็น evidence-based learning ความที่ได้จะต้องเป็นความรู้ที่ใช้ประโยชน์ได้ (useable) และนำไปสู่การสร้างแนวทางในการแก้ไขปัญหา (solution) โดยตรง

การจะบรรลุหรือได้รับความรู้ที่ใช้ประโยชน์ได้จริง และแนวทางในการแก้ไขปัญหาในขั้นตอนนี้ เกี่ยวข้องและต่อเนื่องมาจากขั้นตอนที่สามเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการที่จะบรรลุถึงการสร้างความรู้ที่ใช้ประโยชน์ได้ และมีแนวทางในการแก้ปัญหานั้น จำเป็นต้องอาศัย commitments และการร่วมแรงร่วมใจจากผู้ที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ห้า การขยายและสร้างผลกระทบ ในขั้นตอนนี้ จะเป็นการ “จัดการความรู้” คือการนำเอาความรู้มาสร้างเป็นสาร ในสำหรับการรณรงค์สาธารณะ สร้างเป็นข้อเสนอทางนโยบายในระดับท้องถิ่น หรือแลกเปลี่ยน แบ่งปันความรู้ เพื่อให้เกิดผลกระทบที่กว้างออกไป

กล่าวโดยสรุป การที่จะบรรลุผลที่คาดหวัง โครงการนี้มองว่า “การสร้างความรู้ร่วม” (co-production of knowledge) จะนำมาใช้เป็นทฤษฎีที่นำการเปลี่ยนแปลง โดยมีเส้นทางของการก้าวไปสู่ impacts ของโครงการที่สรุปได้ดังแผนภูมิข้างล่างนี้

ภาพที่ 3 แสดงกรอบแนวคิดของโครงการวิจัยฯ

8.2 การบริหารจัดการงานวิจัย

โครงการวิจัยนี้ จะแบ่งการบริหารโครงการออกเป็นสองส่วน คือ

8.2.1 ทีมวิจัยกลาง มีศูนย์ประชาสังคมและการจัดการองค์กรเอกชนสาธารณะประโยชน์ รับผิดชอบ และมีหน้าที่รับผิดชอบคือ และงานที่จะต้องส่งมอบมีดังนี้

1. การเขียนแผนงานรวม (proposal) และให้คำปรึกษาแนะนำแก่ทีมวิจัยพื้นที่ในการทำแผนงานพื้นที่
2. การรวบรวมข้อมูลเขียนรายงานเบื้องต้นก่อนเริ่มโครงการ (inception report) ให้คำแนะนำทีมพื้นที่ในการเตรียมข้อมูลก่อนเริ่มดำเนินโครงการ
3. การพัฒนาศักยภาพให้แก่องค์กรภาคประชาสังคมและผู้นำชุมชน ก่อนและในกระบวนการดำเนินโครงการ
4. การจัดทำรายงานความก้าวหน้ารวม (สังเคราะห์)
5. การจัดการประชุมสิ้นสุดโครงการ และจัดทำรายงานสรุป
6. การตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานวิจัยในวารสาร 3 บทความ
7. การเผยแพร่ผลงานทางอื่น ๆ

8.2.2 ทีมวิจัยพื้นที่ มีประชาสังคมเป็นแกนนำหลัก มีหน้าที่รับผิดชอบ และงานที่จะต้องส่งมอบดังนี้

1. จัดทำแผนการวิจัย (proposal) และนำเสนอเพื่อให้ได้รับอนุมัติ นอกจากนี้จะต้องทำสัญญาและรับผิดชอบดำเนินโครงการ การบริหารจัดการโครงการ ให้เป็นไปตามที่ระบุไว้ในสัญญา
2. รวบรวมข้อมูลที่จำเป็นเพื่อเตรียมดำเนินโครงการ
3. คัดเลือกคนเข้าร่วมการพัฒนาศักยภาพ เข้าร่วมการพัฒนาศักยภาพตามที่ทีมกลางกำหนด
4. วิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย ประสานงานให้ผู้มีส่วนได้เสียเข้าร่วมโครงการตามความเหมาะสม
5. ร่วมกับผู้นำชาวบ้าน ชุมชนเป้าหมายในการดำเนินการวิจัย การออกแบบการแก้ปัญหา และการดำเนินการแก้ปัญหา
6. การจัดทำรายงาน (ทั้งรายงานการเงินและรายงานทางเทคนิค) และนำเสนอรายงานความก้าวหน้าร่วมกับทีมวิจัยกลาง
7. เข้าร่วมประชุมและนำเสนอผลการดำเนินงานในการประชุมสิ้นสุดโครงการ
8. สรุปรายงานสิ้นสุดโครงการ ทั้งรายงานการเงินและรายงานทางเทคนิค

